

TÜRKMEN ŞAİRİ MAĞTIMGULI VE ONUN ESERLERİ HAKKINDA BİLİNMESİ GEREKEN KONULAR-1

Youssef AZEMOUN (Yusuf AZMUN)*

Özet:

Büyük Türkmen klasik şairinin ünü kendi yaşadığı devirde bile yalnız Türkmenlerin yaşadığı bölgenin değil, Orta Asya'nın sınırlarını da aşmıştır. Kendisinden önce yaygın olan edebî dil ile halk dili arasındaki engeli aradan kaldırdıktan sonra XVIII. yüzyıl Türkmen edebiyatının çehresini değiştirerek halka sunmayı başarmıştır. Halk edebiyatının ve halk dilinin zengin malzemesini ustalıkla kullanarak çok çeşitli temalarda yazdığı şiirleri Orta Asya halk ozanlarının ilgi çekici malzeme olarak kullanmaları sonucu, şairin eserleri geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Şairin şiirlerinin sade olduğu kadar derin anlamlı olması yalnız Türkmenleri değil, Maveraiünnehir'den Kafkasötesi'ne kadar uzanan bölgelerde yaşayan Türk kökenli halkları iki yüzyıl boyunca etkisi altında tutmuştur. Mağtimguli, üslubuyla ve Türkmen edebiyatına getirdiği yeniliklerle çığır açmış, toplumun bütün katmanlarına hitap eden eserleriyle evliya mertebesine ulaşmıştır. Şairin kendi eliyle yazdığı divanı kaybolmuş, başkaları tarafından istinsah edilen nüshalarda da sayılmayacak kadar çok hatalar yapılmıştır. Bu yüzden düzgün bir Mağtimguli Divanı'nı bulmak kolay değildir. Yanlış istinsah edildiği için metin kargaşası yaratan dizeler şairin şiirlerinin yanlış anlaşılmasına ve mantıksız şekillerde yorumlanmasına neden olmaktadır. Özellikle de Mağtimguli'ya mal edilen şiirler, şairin edebî mirasına halel getirmektedir. Şairin şiirleri ve edebî kişiliği üzerinde, özellikle de Sovyet Dönemi'nde önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bütün hazırlanan divanlar, şairin kendi dilinin özelliklerine göre değil de, şimdiki zaman Türkmen edebî dilinin gramer özelliklerine göre yazılmıştır. Türkmenistan'da şairin şiirlerinin sayısı artırılmaya çalışılırken hiçbir yazma divanda şairin şiirlerinin sayısının üç yüzü aşmadığı da bir gerçektir. Bu gerçek hiçbir zaman dikkate alınmıyor.

Anahtar sözcükler: Mağtimguli, yazma nüshalar, Türkmen.

* yusufguzin@gmail.com

A New Angle on Makhtumkuli and His Literary Heritage-1

Abstract:

The popularity of Makhtumkuli had surpassed not only the boundaries of the region where the Turkmens lived, but also of the limits of all of Central Asia in his life time. He broke the barrier between the literary language before him and the common language of the people, thus transforming the 18th century literary language and making it accessible to the people. Using the facilities of the Turkmen folk literature and Turkmen vernacular with some skill, the poet wrote poems which were easily understood and taken up by folk singers. The simple yet profound quality of his poems has, over two centuries, dominated the minds of not only the Turkmens but all Turkic peoples in the vast region from the Oxus to the Transcaucasus. Makhtumkuli has, by his style and the novelty he had brought to Turkmen literature, blazed a new trail and through a variety of themes in his poetry which appealed to people from various strata, has assumed the quality of a revered person- an "evliya." The original copy of the manuscript of his Divan has not been found. People who copied his poems later have allowed many mistakes which create a chaos in the text of the poetry, resulting in the misunderstanding of the text and the misinterpretation of the poetry. The poems which have been appropriated to Makhtumkuli in the Soviet Union are especially distorting the literary heritage of the great poet. Important studies of the poetry of Makhtumkuli had been carried out in the Soviet era. However, the collections of his poetry are prepared not in the language of Makhtumkuli, but in the modern Turkmen literary language. There is a tendency to increase the number of poems of Makhtumkuli in Turkmenistan, but it is a well-known fact that in no manuscript the number of poems exceeds three hundred. And this fact has never been taken into account.

Key words: Makhtumkuli, manuscripts, Turkmen.

Giriş

Büyük Türkmen şairi Mağtımğulı ile ilgili önemli çalışmalar yüz yılı aşan bir süre önce başlamış, XX. yüzyılın ikinci yarısında da hız kazanmıştır. Samoyloviç, Bartold, Bertels ve Berezin gibi şarkiyatçıların yanında, M. Kösäyev, B. Garrıyev ve N. Aşırpur Meredov gibi Türkmen âlimleri Mağtımğulı ile ilgili önemli araştırmalar yapmış olanlardan birkaçıdır. Himmet Biray'ın hazırladığı *Mahtum Kulı Divanı* basıldıktan sonra Türkiye'de de Mağtımğulı üzerinde çok kapsamlı araştırmalar yapılmaya başlanmıştır.

Şairin adı bugün Türkçede ve başka dillerde değişik şekillerde yazılmaktadır. Biz bu yazıda Türk okuyucuları için Mağtımğulı'yı seçtik. Şairin çok az kullandığı *Ferāğî* mahlası bugün Türkmenistan'da *Pırāğî* olmuştur. Bu mahlasın, Türkiye'de Mağtımğulı ile ilgili yazılarda *Firākî* şeklinde yazıldığını görüyoruz. Bu mahlas, şiirlerini Mağtımğulı'ya mal eden bir şairin uydurduğu isimdir. Bu şair bir şiirinde şöyle demektedir: *Ayra düşüp Kábâmden goydum Firākî ādım*. Türkmencede *Ka'be* aynı zamanda sevilen aile fertleri için

kullanılan bir sözcüktür. Bu mahlası babası sürgün edilen ve kardeşi hapse atılan şair aslında kendisi için uydurmuştur (Aşırpur 1997: 345-346). *Ferāġi* ile ilgili açıklamalar aşağıda yapılmıştır. Bu yazıda ayrıca Maġtımġulı'nın son zamanlarda deġiştirilen doğum ve ölüm tarihi konusu da ele alınmıştır.

Şairin kendi eliyle yazdığı divan kaybolmuş, birine dikte ettiği şiirleri de bir dağ mağarasında çıkan yangında yanmıştır. Sonra çeşitli müstensihler topladıkları şiirleri divan hâline getirmişler. Bu yüzden de yazılan metinlerin çoğunda şiirlerin düzeni farklı ama çoğunun en başında *Bir ġice yatırdım tüniiñ yārında* dizesiyle başlayan şiir sunulmuştur. Yüzlerce yazma divanın arasında baştan sona kadar, düzgün ve hatasız olan nüsha yoktur. *Maġtımġulı Divanı* baskıya hazırlanırken müstensih hataları dikkate alınmamış, düzeltilmemiş ya da onlarla ilgili açıklama yapılmamıştır. Şiirlerin vezin ve kafiyelerindeki tutarsızlıklar üzerinde de durulmamıştır. Aşağıdaki bendin üçüncü dizesinde de hem anlam hem de kafiye bakımından tutarsızlık var. Üçüncü dizinin “şäherine” ile bitmesi daha uygun.

Yel boldım yügürdim yeriñ damar(i)na
Nazarım tokındı 'arşın kemer(i)ne
Ceberüt 'äleminde celil seyrine
Gelip öziñ qarāp görġil diydiler. (Garrıyev 1977: 18)

Son zamanlarda basılan divanlarda kelimelerin anlamsızlığına da dikkat edilmiyor. Aşağıdaki beyitten de anlam çıkmıyor:

Eslım Baba Selmān buyrıldı merde
Piyālāni tutup saldılar derde. (Garrıyev 1977: 18)

Bu bendin ikinci dizesinde ‘Kadehi tutup derde soktular’ deniyor. Kadeh nasıl derde sokulabilir ki? Ben, hep buradaki **derd** sözcüğünün aslında Farsça **dürd** olması gerektiğini düşünmüştüm. Lahor yazması olarak bilinen bir yazma metinde درد *derd* sözcüğünün birinci *dal*'ının üstüne konan ötre haklı olduğumu gösterdi. Bu sözcük (şarabın)‘tortu’(su) demektir. Edebiyatta buna *şerāb-ı nāb* denir. ‘Susuz şarap’ anlamında en kıymetli şarap için kullanılan bu söz edebiyatta “māsivâ”yı ifade eder.

Bu sorunlar daha çözülmemişken hataları sayılmayacak kadar çok olan ve Maġtımġulı'ya mal edilen yüzlerce şiir var. Bunları tesbit etmek zor deġil. Günümüz Türkmencesiyle yazılan bu şiirleri kafiye, vezin ve mantıksız anlatımlar ele vermektedir. Buna rağmen bu şiirler şairin divanına dâhil edilmişlerdir. Bugün birçok araştırmacının şairin edebî mirasını şaire ait olmayan şiirler ve doğru istinsah edilmemiş ya da hatalı okunmuş metinler esasında deġerlendirmeleri edebî kargaşaya yol açmaktadır. N. Aşırpur Meredov'un

bütün kayda değer yazmalar esasında hazırladığı divanın araştırmacılar için yararlı olacağına inanıyorum.

Mağtımğulı'nın Edebî Mirası Hakkında

Büyük Türkmen şairi Mağtımğulı Pırāğı,¹ Orta Asya ve Kafkasya'yı içine alan geniş bir alanda evliya mertebesine ulaşan büyük bir şair olarak birkaç yüzyıldan beri biliniyor ise de, Batı Dünyası'nda ancak son zamanlarda, şiirleri birkaç Batı diline çevrildikten sonra tanınmaya başlanmış, Türkiye'de de 1991'den sonra ilgi çekmeye başlamıştır.

Türkmen edebiyatı XVIII. yüzyılda Mağtımğulı'nın yaratıcılığıyla yeni bir kimlik kazanmıştır. Mağtımğulı'nın ortaya koyduğu ekol kendi zamanında olduğu gibi daha sonra da Türkmen edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Şairin, edebiyatta açtığı çığırda, kendisini üstatları olarak kabul eden Seydi, Zelîlî, Kemîne, Mollanepes gibi söz ustalarının yaratıcılıklarına katkısı olmuştur. Halk arasında yaygın olan bir hikâyeye göre XIX. yüzyılda bir araya gelen Türkmen edebiyat üstatlarından biri toplantı sırasında “Şimdi ne hakkında yazılmalı?” şeklinde bir soru ortaya attığında Kemine “Mağtımğulı söz meydanının hasadını biçip gitti, şimdi bize onun yere düşen başaklarını toplamak kaldı” demiş. Zelîlî de “Başak buğdayı temiz olur” diye Kemine'nin sözünü tamamlamıştır.

Mağtımğulı'nın, halkın edebiyatına önemli katkılarından yola çıkarak, Türkmen edebiyatının Mağtımğulı ile başladığına inananlar var. Hâlbuki Türkmen edebiyatı bu şairden önce de vardı. Çağataycaya ya da Çağatayca unsurlarına ancak aruz kalıbında yazdığı birkaç gazelinde ve bazı koşuklarında yer veren şair, halk dilinin zenginliğinden büyük bir ustalıklarla yararlanarak sade ama derin anlamlı şiirler sunmuştur. Büyük şairin güçlü ve büyüleyici şiirlerinin etkisi sadece Türkmenlerin arasında değil, Orta Asya ve Kafkasya halklarının arasında da iki yüzyıldan fazla bir süre devam etmiştir. Daha çok koşuk biçiminde yazdığı, kolay anlaşılabilir, yapısı ve ritmi halk türkülerine uygun şiirlerini, halk ozanları benimsemişler, bunun sonucu olarak da şairin halk türkülerine malzeme olan eserleri kısa zamanda geniş bir alanda yayılmıştır. Mağtımğulı'nın bazı şiirleri, Kazak, Karakalpak, Özbek ve başka halkların birçok halk türkülerine güfte olmuştur.

1 Türkçede şairin adı *Mahdum Kulu*, *Mahtum Kuli*, *Mahtumkulu* ve *Mahdumkulu* gibi çeşitli şekillerde yazılmaktadır. Ben de eskiden bunlardan birini seçiyordum. Ş. Tekin'in Mahmūd Kāşğari'nin adının imlasiyla ilgili yazısını okuduktan sonra, büyük Türkmen şairinin adını Türkmence telaffuzuyla Mağtımğulı şeklinde yazmaya karar verdim. Bu ad şairin akrabaları ve bütün Türkmenler tarafından *Mağtımğulı* şeklinde telaffuz ediyor. Türkçe telaffuzu için bir kolaylık sağlamak amacıyla şairin adını Mağtımğulı şeklinde yazıyoruz. Bu ad Türkmence yazılışına (Magtymguly) yakındır. *Pırāğı* da, *Ferāğı*'nin çağdaş Türkmen edebî dilinde söylenen şeklidir. Bu konuda daha sonra geniş bilgi verilecektir.

Şiirlerinin etkileyiciliğiyle Mağtımğulı birçokları için şairliğin ötesinde bir kişiliktir: bir evliya belki de. Şiirlerinden etkilenenler için o, ruhani boyutları en yüksek mertebeye ulaşan şairdir. Şair, tasavvufi, dinî, sosyal, insancılık ve çevre bilinci gibi Türkmen ve Orta Asya toplumunun değişik katmanlarına hitap edebilecek birçok değişik temalarda şiirler yazmıştır. Bu özelliği, Mağtımğulı'nın yaşadığı dönemde bile millî bir şair olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Ş. Gandımov V. V. Bartold'dan bu konuyla ilgili şu düşünceleri aktarıyor:

Bir Gökleñ olan Mağtımğulı, Stavropol Türkmenleri dahil bütün Türkmenlerin millî şairidir..., ...Türkî halklar arasında millî şairi olan tek halk Türkmenlerdir (Gandımov 1983: 196).

Sanırım Bartold bu son değerlendirmesini Orta Asya'nın XVIII. yüzyıldaki kültür ortamını göz önünde bulundurarak yapmıştır.

Şairin ailevi sorunlarıyla ilgili kişisel tecrübeleri yaratıcılığını etkilemiştir. Bu etkiyle şair, Türkmen edebiyatında daha önce görülmemiş, etkileyiciliğini günümüze kadar sürdüren şiirler yazmıştır. Sevdiği kıza yazdığı aşk şiirleri kitaplarda ve halk türkülerinde güncelliğini sürdürmektedir. Çocuklarının ölümü, babasını kaybetmesi ve iki kardeşinin ortadan kaybolmasını betimleyen şiirleri günümüzde bile okuyucuları etkilemektedir. Bu şiirler, daha sonra anlatacağımız gibi Batı edebiyatı ve sanatını da etkilemiştir.

Mağtımğulı, okuma yazması olan esmer güzeli Meñli'yi seviyordu. Bir rivayete göre bu kızın adı Yañıbeğ idi. Mağtımğulı okumaya gittiğinde Meñli'yi başkasıyla evlendirmişler. Bu ayrılığı şair şöyle dile getiriyor:

İlli bār diñli diñli *diñ* 'minare gibi yükseklik'
Sowuk suwlı ter öleñli *öleñ* 'alabildiğine yeşil olan yer'
İli Gökleñ adı Meñli
Nāzli dildārdan ayrıldım. (Garıyev 1977: 62)

Bir muhammes gazelinde de Mağtımğulı üzüntüsünü şöyle dile getiriyor:

Bolmadı bizge nesîbiñ istedim güyzden seni
Diydiñ ötsün gış, tapar men tāze Nowrūzdan seni *öt-* 'geçmek'
Sayladım seçdim sonam bir bōlecik gīzdan seni *sayla-* 'seçmek'
Niçün bīliñ guçmadım men tapıp ol düzden seni *düz* 'kır'
İsterem Haq'dan ğawışdırgay maña tīzden seni. (Garıyev 1977:59)

Mağtımğulı'nın evliliğine ilişkin olarak değişik hikâyeler var. Kimilerine göre kaybolan ağabeyinin karısıyla evlenmiş. Ağabeyinin cesedi görülmedi-

ği için bu mümkün değil. Kiminle evlenmişse de bazı şiirlerinden mutlu bir evliliği olmadığı anlaşılıyor. “Öylengin” adıyla bilinen bir şiirinde evliliğin sıkıntılı bir konu olduğunu keskin bir dille betimliyor:

Yiğit hālın ğarrılığa *ğarrılık* ‘ihtiyarlık’
Salayın diyseñ öylengin *öylengin* ‘evlen’
Kedhudālık endişesin Fars. *kedhudā+lık* ‘akıllılık’
Kılayın diyseñ öylengin (Kösäyev 1960: 378)

Daha sonraki bentlerden birkaçı şu beyitlerle bitiyor:

Yiğitlik bir ğızıl güldür
Solayın diyseñ öylengin.
Yüke werzişkār boz eşek Fars *verziş-kār* > *werzişkār* ‘alışık’
Bolayın diyseñ öylengin.

Şairin, bu şiiri genç yaşta yazmış olması muhtemeldir. Zira başka bir şiirinde, döneminin dindar toplumunda dinî kurallara uygun olan iki eşliliğin olumsuz yönlerini dile getiriyor ve iki eşli erkeği şöyle betimliyor:

Ĝahar eylāp gelmez bolsa yānına
Söz aytmasa her bîriniñ şānına
Beyle ār ğoşılmaz ādam sānına ‘adam yerine konmaz’
İki hātın bir ār üç ayāl bolar. (Kösäyev 1960:309)

Bu şiirin sonunda Mağtımğulı evliliğin anlayış üzerine kurulmasını, çiftlerin birbirini tanması gerektiğini söylüyor:

Mağtımğulı, kimse bilmez bātını
Öylenseñiz karāp alıñ hātını *karāp* ‘bakarak, araştırarak’
Eyām görkezmesin yaman hātını
Ādam özin bilmez hām hıyāl bolar. (Kösäyev 1960:309)

Bilindiği kadarıyla Mağtımğulı’nın iki oğlu vardı. Sarı yedi yaşında: İbrahim’se on yaşında ölmüşlerdi. İki çocuğunu kaybetmesi Mağtımğulı’nın şair ruhunda derin izler bırakmıştır. Klasik şairler genellikle padişahlar için mersiye yazarlar, Mağtımğulı ise çocuklarının ölümüyle ilgili benzersiz bir şiir yazmıştır. Bu şiirde, büyük şair, yavrularını kaybeden “keklik”, “ceren” gibi kuş ve hayvanların yavrularını kaybettikleri zaman çırpınışlarını, acıklı durumlarını betimledikten sonra şiiri şöyle bitiriyor:

Ayralığa ādam oğlı neylesin? *ayralık* ‘ayrılık’

Kim ġālar görmeyin acal hilesin?

Maġtımġulı haywān bilse bālasın

İnsān baġrın dūzlamayın bolarmı? (Kösäyev 1960: 108)

Kendisinin “Ka’besi” olduğunu söylediği babasının ölümü için yazdığı şiirde kendisi üzerinde büyük etkisi olan yüce bir kişiliğin erdemlerini anlatıyor. Babasının ölümü şairi ruhani yönden çok sarsmıştır. Zira bu olay onu ruhani bir ülfetten mahrum etmiştir. Bu da bir ayrılık, tasavvufi söyleyişle “firāk” idi. Şair bir mutasavvıf olarak bunu yaşamıştır. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin “firāk”la ilgili şöyle bir beyti var:

تا بگویم شرح درد اشتیاق

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق

Sine hāhām şārha şārha āz firāk

Tā begüyām şārḥ-i dārd-i iştiyāk

(Bu beytin transkripsiyonu Osmanlıca Farsçasına göre yapılmıştır.) Osmanlıca çevirisi:

Şerha şerha eylesin sînem firāk

Eyleyem tâ şerh-i derd-i iştiyāk

(A. Cânib 1926: 166)

Türkçe çevirisi:

Coşkumun derdini anlatabilmem için

Ayrılıktan dolayı sinemin dilim dilim parçalanmış olmasını istiyorum.

Firāk ya da ayrılık acıdır. Bu derde düşen yanar kül olur; başka bir deyişle fenâ fi’llâh mertebesine ulaşır:

Maġtımġulı beġliġim yār cemālı ġul etdi

Wişāl umîdın berip miñ tilli bilbil etdi

Ayralık ōda saldı, firāk turdı yel etdi

‘İşk çekdi zibānasın yakıp örtüp kül etdi

zibāna < Fars. zebāne

‘ālev’örte- ‘yakmak’

Hicrân eleġin elāp yelge sawırdı meni. (Gariyev 1977:80)

Maġtımġulı’da *derd*, *yanma*, *kül olma* kavramları çok tekrarlanır. Bu durum belki de Mevlânâ’nın şu beytindeki sufi felsefesine özgün düşüncesinin bir yansımasıdır (transkripsiyonu Osmanlıcaya göre yapılmıştır):

خام بدم پخته شدم سوختم

حاصل عمرم سه سخن بیش نیست

Hāşıl-ı ‘ömrem si sūḥan biş nîst

Hām būdem puḥte şüdem sūḥtem

‘Ömrümün ürünü üç sözden fazla değildir

Hām idim, piştim (olgunlaştım), yandım (kül oldum)’

Şairin şiirlerinde, ayrıca, “Hak” ve “insân-ı kâmil” kavramları da önemli yer tutar. Ancak, Mağtûmgulı’nın şahit olduğu insanların çektiği azap ve sosyal adaletsizlik onun dünyevi konulara da eğilmesine yol açmış ve insanların feragat içinde yaşamaları gibi temalar şiirlerinde yer almıştır. Hatta mistisizm ağırlıklı şiirlerinde, şairin sosyal adaleti, ahlaki değerleri ve zulme uğrayanları savunduğu görülür. Canımız için ateşten daha yakıcı, buzdan daha soğuk, zehirden daha acı ne olabileceği sorusuna şair şöyle cevap veriyor:

Cebr etgüci soltân yakıcı kōzden
Bahıldan dilemek sowuqđır būzdan
Fakīra cebr etmek ācı zāherden²
Öğitdir bu sözler bizden nışāna. (Garrıyev 1977:103)

Hayata insani ve ahlaki değerler açısından bakmak onun insanseverliğinin ve halkına olan sevgisinin ayrılmaz unsurları olmuştur. İşte bu duygular onu adaletsizliğe, haksızlığa ve zulme karşı uzlaşmaz kılmıştır. Bir şiirinde fakirin toplum içindeki yerini şöyle betimliyor:

Muhammed ummatı mālsız bolmasın
Mālsız bolsañ ğardaş doğan yāt bolar doğan ‘kardeş’,
Ĝaçar āğa inîñ bolmaz hātīrāñ āğa ini ‘büyük ve küçük kardeş’
Ĝuwanar duşmāniñ dōstıñ māt bolar. Ĝuwanar ‘sevinir’

Ĝarīp ayaq yalañ kendir ğuşaқđır ğarīp ‘fakir’, yalañ ‘çıplak’
Bir mārekā barsa ornı aşāқđır māreke < Ar. ma’reke ‘topluluk’,
Ĝarīplar at münse (minse) depse eşekdir
Dōwletlıler eşek münse at bolar. (Nazarov 1983:C. I,78)

.....

Şair, kendi akrabaları tarafından bile küçük görülen fakirlerin durumuna acır ve onlara yardım edemediği için üzülür. Onlara sabırlı olmalarını söyler ve bir gün, bu dünyada olmazsa belki kıyamette onların arslan gibi güçlü olacağını bildirir:

Ķıyāmatdan bir söz diydim bayaқda bayaқda ‘demin, biraz önce’
Ĝaraw bārdır yersiz urlan tayaқda ğaraw‘karşılık’, tayaқ ‘sopa’
Zālımlar ğar bolar ğālar ayaқda ğar < Fars.ĥār ‘eşek’
Ĝarīp sen āđlama şīr dek bolar sen. (Nazarov 1983: C. I, 159)

2 Hep bu şekilde basılan bu dize bazı yazma nüshalarda farklı yazılmıştır; aşağıda gösterilecektir.

Kıyamet kavramına Mağtımğulı'nın şiirlerinde pek çok kez rastlanır. “Gel-se Gerekdir” ve “Artsa Gerekdir” adıyla bilinen ve Türkmenistan’da yayımlanmayan şiirleri kıyamet ve mahşer’i betimleyen şiirlerdir. Bunlar Dante’nin “İnferno”su ile karşılaştırılıyor. Bu iki edebî şahsiyetin bir benzer tarafı daha var. Mağtımğulı şiirlerinde Çağtaycayı değil, halk dilini kullanmayı tercih etmiş, aynı şekilde Dante de eserlerinde Latinceyi değil, İtalyancayı kullanmıştır. Böylece bunların ikisi de millî edebiyatlarında çıkır açmışlardır.

Mağtımğulı’nın kırk bentten oluşan “Artsa Gerekdir” adıyla bilinen şiiri müstensih hatalarına rağmen etkileyici bir şiirdir. Bu şiiri bu satırların yazarı İnilizceye çevirmişti. Şiirde geçen “*Ġalam titrār yetimlerinĠ zārından*” dizesi ve “Turgıl Diydiler” adlı şiirde geçen “*Yel boldım yüğirdim yerinĠ damarına / Nazarım tokındı arşınĠ kemerine*” beytindeki imajdan etkilenen İngiliz yazar ve şairi Brian Aldiss, Mağtımğulı’nın düşünceleriyle ilgili şiirler yazmıştır. Aldiss bu şiirleri ve daha sonra yazdığı bazı şiirlerini Mağtımğulı üslûbuyla dörtlükler hâlinde sunmuştur.

Mağtımğulı yaşadığı bölgede Nevruz döneminin güzelliklerini anlattığı şiirinde bozkırların sunduğu renk cümbüşünü tasvir ediyor. Şairin doğa ile ilgili olan bu müsebbâ (yedi beyitten oluşan gazel) şiirinde bitkilerin yeniden gelişmesini kıyamet günü insanların dirilişine, ayağa kalkmalarına benzetiyor:

Gelse Nowrüz ‘āleme renk kılar cahān peydā
Ebrler āwāz urıp dāğ kılar dumān peydā ebr ‘bulut’
Bî-cānlar cāna Ġrip ederler dehān peydā dehān ‘ağız’
Görmediğini Ġiyāhlar göğeriĠ rewān peydā Ġiyāh ‘bitki’
Aydarlar ĠaywānātĠa hem sūd u ziyān peydā sūd ‘menfaat, yarar’
Yer yüzine yāyılıp yöriyrler nihān peydā
Bu beste-dehān Ġuşlar kılarlar zebān peydā beste-dehan ‘dilsiz’

.....
Bir Ġaşr-ı kıyāmetdir, bir yewm-i ‘arāşātdır Ġaşr ‘toplama’
Dehr içre bolar her dem cahān içre cān peydā
(Nazarov 1983: C.I, 110)

XVIII. yüzyıl, Türkmen boylarının birbirine düşmanlığının yaygınlaştığı ve Türkmenlerin küçük topluluklar hâlinde yaşadığı bir dönemdi. Bu durum Türkmen köylerine saldıran komşu hükümdarlar ve hanların işini kolaylaştırıyordu. Yağmacı hanlar küçük Türkmen köylerini kolay birer av olarak görüyorlardı. Bu durum, Menli’yle evlenememesi, çocuklarının küçük yaşta ölmesi, Afganistan’a giden kardeşi Abdullah’ın (Abdillâ) kaybolması ve onu aramaya giden Muhammedsafâ’nın dönmemesi ile, daha sonra da babasının

vefatıyla zaten aile trajedileri yaşayan Mağtımğulı için ayrı bir üzüntü kaynağıydı.

Mağtımğulı halkını düşünüyor, onların durumuyla yakından ilgileniyordu. Yaygın rivayetlere göre Türkmen boyları arasındaki anlaşmazlıkları Mağtımğulı şahsen çözüyordu. Şair, Türkmen halkının üstüne abanan en büyük trajedinin boylar arasındaki çekişme olduğunu düşünüyor ve boyların birlik olmasını istiyordu. Bir şiirinde Türkmen boylarına adlarıyla seslenerek birleşmenin onları güçlü kılacağını ve güçlü Türkmen halkının “bir devlete kulluk etmesini” arzuladığını söylüyor ve böylece Türkmen şiirine ilk kez tema olarak siyaseti sokmuş oluyordu:

Türkmenler³ bir yere bağlasa bili bil 'bel, kemer yeri'
Ğurıdar Kızumı, Deryā-yı Nili
Teke, Yomut, Gökley, Yāzır, Alili
Bir döwlete⁴ gullıķ etsek bāşimiz (Nazarov 1983: C.I, 123)

Çok yaygın olan hikâyelere göre, ihtiyarlığında Türkmenlerin arasındaki düşmanlıktan dolayı yaşadığı acılı deneyimlerin verdiği dayanılmaz gerginlik onu yıpratmış ve ölüme götürmüştür. Yaygın bir söylentiye göre, ölüm döşesinde yatarken kapıyı açtırarak hayatında önemli yeri olan dağlara bakarak son şiirini söylemiştir. Bu şiire bu yazının sonunda yer verilecektir.

Şiirleriyle geniş bir kitleyi kendine bağlayan Mağtımğulı'yı bazıları ruhani önder ve öğretmen, bazıları da onu halkını seven, halkını mutluluğa götüren bir şahsiyet olarak kabul ederler. Şair, Türkmenler arasında “Mağtımğulı, bağıtın (bahtın) gülü” olarak anılır.

Mağtımğulı'yı Öğrenme Süreci

İlk defa Polonya asıllı Rus diplomatı Aleksander Hodzko- Boreyko, 1842'de “*Specimens of the Popular Poetry in Persia*” (İran Halk Şiirinden Örnekler) adlı eserinde Mağtımğulı'nın “üç şarkısı”nı yayımlamıştır. Bu “üç şarkı”nın çevirisine yazdığı giriş bölümünde, Hodzko, Mağtımğulı'nın Türk-

3 Bu kelime yazmalarda açık bir şekilde yazılmamıştır. Başta ت var. Sonra bunu bir ك harfi takip ediyor. Sonra da bu harf bütün olarak alınmış ve sonuna bir elif eklenmiştir. Okunmayan bu kelime *Türkmenler* olarak okunmuştur. *Türkiler* okunması gerektiğini söyleyenler var. Ancak Türkmenleri birleştiremeyen Mağtımğulı Türkileri bir araya getirmeye eğilim göstermemiş olsa gerek. Bende Mağtımğulı'yı şahsen tanıyan Gara Bâbek'in yazdığı nüshanın fotokopisi var. Bu nüshada yukarıdaki sözcük سنیا (sünniyâ okunabilir) şeklinde yazılmıştır. Bu da aslında *sünniler* olarak yazılmış, ancak ل harfinden sonra gelen sondaki ر harfinin düşmesiyle سنیا şeklinde kalmış olabilir. Burada adı geçen Türkmen boylarına mensup halk bugünkü Türkmenistan'ın güneyinde ve İran'ın kuzeyinde yaşayan Türkmenlerdir.

4 Yazma nüshalarda *bir pâdişā=padişāha*.

menlerin Tukka (Teke demek istiyor) boyundan olduğunu, babasının eşkiya olduğunu, rüştünü ispat etmek için bir köle getirmek zorunda kaldığını yazıyor. Sonra, şairin köyüne köleyi getirme macerasını açıklarken onun, eli ve ayağı bağlı olan kölesinin yanında nehir kıyısında uyuyup kaldığını, nehirin suyu yükselmeye başladığında kölenin Mağtımğulı'yı dişleriyle çekerek nehirden uzaklaştırdığını anlatıyor ve şairin buna karşılık köleyi azad ettiğini yazıyor. Hodzko, bu şekilde okuyucuyu yanıltacak bilgiler veriyor. Çünkü Mağtımğulı'nın babası eşkiya değil, şair ve âlim, mensup olduğu boy da Teke değil, Gökleş (Gerkez). Şairin şöyle bir beyti var:

Bilmeyin sōrānlara aydın bu ğa:rup ādımız

*Aslı Gerkez, yūrdı Etrek ādı Mağtımğulıdır*⁵. (Nazarov 1983: C.I,63)

1862'de Kazan (ve Petersburg) Üniversitesi profesörlerinden B. Berezin, Mağtımğulı'nın bugün "Hiç Bilmeyiz" adıyla bilinen şiirini Kazan'da basılan Turetskaya Hrestomatiya (Türkçe Seçme Eserler) (C II: 88-89)'da Arap alfabesiyle yayımladı. Mağtımğulı hakkında ilk makaleyi de Rusya'nın Ast-raham'daki konsolosu Bakulin'in makalesi "Izvestiya Kavkazskogo Otde-la Russkogo Geografičeskogo Obşçestva I" (Rusya Coğrafya Cemiyetinin Kafkasya Bölümünün Haberleri) (C I, Tiflis, 1872-1873: 88-89)'da basıldı. Bu makalenin İngilizce çevirisi de "Journal of Makhtumkuli Studies", Vol. I'de yayımlandı (C I 1997: 9-11). Bakulin, Mağtımğulı'nın divanının bir yazma nüshasını Molla Durdı adında bir Türkmenden almıştı. Bu kitap Sa-int Petersburg'da Coğrafya Cemiyetinin arşivinde saklanıyor. Molla Durdı, Vámbéry'ye de benzer bir yazma divan vermişti. O da hâen Macaristan'ın İlimler Akademisinin Doğu Koleksiyonları Kütüphanesinde bulunuyor. Bakulin, Mağtımğulı'nın adı ve edebî yaratıcılığıyla ilk defa Rus halkını belli bir ölçüde tanıştıranlardan biridir.

Vámbéry 1879'da Mağtımğulı'nın 31 şiirini Almanca çevirisiyle yayımladı. İyi Türkmence bilmeyen Vámbéry, yaptığı hatalarla şairin makbul olmayan bir tanıtımını sundu. Bu kitap, daha sonra Şeyh Muhsin Fani (Hüseyin Kâzım Kadri) tarafından yayımlandığı zaman hataları iki katına çıktı. Şiirleri doğru okuyup anlayamayan müellif (ya da mütercim) şiirlerin mantıksız yorumunu sunarak okuyucularını şaşırtmıştır.

İ. Belyayev, A. E. Krımskiy, V. V. Radlov gibi Rus bilginleri Mağtımğulı'yı Rus ve Avrupa okuyucularına tanıtmışlar ve şiirlerinden bazılarını çevirmişlerdir. 1874'te R. Yeznayevev, Mağtımğulı'nın belli bir sayıda seçme şiirlerini Rusçaya çevirmiştir.

5 Bu beyitte aslı uzunluklar ünlünün üzerine konan bir çizgiyle, vezin icabı uzun okunması gereken ünlüler de ünlüden sonra konan üst üste iki nokta (:) ile gösterilmiştir. Bu yöntem daha sonraki Türkmence beyitlerde de uygulanacaktır.

N. A. Ostroumov, 1907’de Mağtımğulı’nın elli şiirini Taşkent’te “Türkistan” yerli gazetesinde Arap alfabesiyle Türkmen dilinde neşrettikten sonra 1911’de küçük bir kitap şeklinde yayımlamıştır. Türkmenceyi iyi bilmeyen bu Rus âmininin de hatası az değildir. Buna rağmen Ostroumov, Mağtımğulı’nın şiirlerini Orta Asya halkının dikkatine sunmakla önemli bir hizmeti yerine getirmiştir. Ostroumov’un bu girişimini takiben yine 1911’de Mirzâhid Mirsıddıkoğlu, Taşkent’te şairin kitabını *Otuz İki Tohum Kıssası ve Mahdumkuli* adı altında Arap alfabesiyle bastırmıştır. Zeki Velidi Togan 1913’te, Fergana’da bulunan önemli bir *Mağtımğulı Divanı*’nı Ohrenburg’ta bastırmıştır.

Samoyloviç, Mağtımğulı ile ilgili araştırmalarda önemli işler başarmıştır. Bu Rus bilgini, Hocacı Molla ve başkalarının yardımlarıyla Mağtımğulı el yazması metinlerinin birkaçını toplamış, ayrıca şairin eserlerinin bir dizinini çıkarmış ve bunları bastırmıştır. Samoyloviç, şairin eserlerinin hacmini belirlemek için araştırmaya giriştiyse de tamamlayamamıştır. Samoyloviç’in Mağtımğulı ve Hekim Ata üzerine yazdığı bir makale 1929’da *Turkmenovedeniye*’de (Türkmen Araştırmaları) basıldı. Bu makalenin İngilizce çevirisi *The Journal of Makhtumkuli Studies*’de yayımlandı (C I 1997: 12-13). Samoyloviç’in *Türkmen Edebiyatının Tarihinden Oçerkler* (özetler) (1928) adlı kitabı, bugüne kadar değerini hiç kaybetmeyen önemli bir eserdir. Bu eserde asırlar boyunca gelişen Türkmen klasik şiiri ve Türkmen edebiyatında çığır açan Mağtımğulı ele alınıyor ve onun zengin edebî mirası inceleniyor.

1926’da Türkmenistan’ın ünlü yazarı Berdi Kerbabayev, Mağtımğulı’nın şiirlerini Arap alfabesinde Enverî imla ile yayımladı. Beş yüz sayfalık bu kitap Sovyet döneminde Arap alfabesiyle çıkan ilk kitaptı. Mağtımğulı’nın şiirlerinin büyük çoğunluğunu içeren bu kitapta şiirler temalarına göre tasnif edilmiştir. Bu yöntem şairin şiirlerinin daha sonraki baskılarında da devam etmiştir. Burada temaların tasnifi genellikle şu şekildedir:

1. Kendisi üzerine ve aşk üzerine şiirler
2. Halk ve kahramanlık üzerine şiirler
3. Sosyal eleştiri özelliği olan şiirler
4. Davranış ve ahlakla ilgili şiirler
5. Dünya ile ilgili düşünme yolunu gösteren şiirler

Bu yöntem daha sonra Mağtımğulı’nın şiirlerinin Rusça çevirilerinden oluşan kitaplarda da kullanılmıştır.

Yazmalarda Mağtımğulı’nın şiirlerinin eski edebiyat geleneklerine uygun olarak adları bulunmamaktadır. Şiirler “ve lehu ayzan” sözleriyle birbirinden ayrılmıştır. Kerbabayev, 1926’da yayımladığı Mağtımğulı’nın şiirlerini adlandırmıştır. Şiirlerin adlarını koşuklarda birinci bentteki kafiyeli sözcüklerden, aruzla yazılan şiirlerde de ikinci dizinin sonundaki sözcüklerden almıştır. Bu

yöntem günümüzde de yeni bulunan Mağtımğulı' şiiirleri için uygulanmaktadır. Bu kitapta Mağtımğulı'ya ait olmayan birkaç şiiire de yer verilmiştir.

Kerbabayev'in hazırladığı Mağtımğulı kitabından sonraki yıllarda şairin eserlerine ilgi arttı ve *Mağtımğulı, Saylanan Goşşğular* (seçilen şiiirler) adlı kitaplar sürekli basıldı. Bu dönemde şairle ilgili bilimsel araştırmaların da artmaya başladığını görüyoruz. Yine bu dönemde şairin edebî mirası ile ilgili çeşitli görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır:

“Bir grup (H. Şahberdiyev ve başkaları) Mağtımğulı'nın şiiirleri gibi geçmişin anıt edebî eserlerinin güzel örneklerini halk arasında geniş bir şekilde yaymak, onlardan eleştirel bir bakışla yararlanmak taraftarı iken ikinci bir grup (G. Kuliyev, G. Sähedov, G. Gurtmuradov ve başkaları) edebî mirası, nerdeyse tamamıyla inkar ediyorlardı. Onlar hatta Mağtımğulı'yu yukarı katmanın (üst sınıfın) ideoloğu, İslam dininin propagandacısı olan bir sufi şair olarak tanıtmak için ellerinden geleni yapmaya çalıştılar” (Atayev 1988: 104).

Şair ve profesör G. A. Şengeli, Mağtımğulı'nın şiiirlerini Rusçaya çevirdi; onun çevirdiği şiiirler koleksiyonu *Mahtumkuli Fragi. İzbranniye stihı* adı ile 1945'te yayımlandı. Bu koleksiyon şairin Rusçaya çevirilen şiiirlerin ilk baskısıydı. Şengeli şiiirleri İkinci Dünya Savaşı sırasında Aşğabat'ta Türkmen yazarlar, şairler ve sıradan insanlarla iletişim kurarak çevirmiş ve böylece güvenilir bir çeviri gerçekleştirmiştir. Kitabın başına eklenen Akademisyen Y. E. Bertels'in makalesi, okuyucuların şairin hayatı ve yaratıcılığıyla tanışmasını sağlaması ve şiiirleri daha iyi anlamaları bakımından önemli bir katkı olmuştur. Şairin seçme şiiirlerinden oluşan kitabı 1948 ve 1949 yıllarında Moskova'da ve Leningrad'da bir kez daha yayımlanmıştır. 375 sayfalık bu kitapta şairin şiiirlerinin çoğunun Rusça çevirisi yer almıştır. Bu kitapta üç ünlü Rus şair ve çevirmenin- M. Tarlovsky'nin, A. Tarkovsky'nin ve G. Şengeli'nin çevirileri yer almıştır. 1949'da da Yazarlar Birliği, Mağtımğulı'nın şiiirlerinin Rusça çevirisini Leningrad'da *Mahtumkuli. Stihotvoreniya* adıyla yayımlamıştır.

1948'de Molla Mirze Abdullâhî Mağtımğulı'nın bir divanını İran'da Türkmenlerin yaşadığı bölgede yayımladı, daha sonraki yıllarda da yayımlar devam etti. 1936'da Lahor'da da *Divan-ı Hazret-i Mağdümğulı* adıyla, Hacı Sıddık Hâce Hocendî'nin “ihtimâmiyle” küçük bir kitap neşredildi.

Türkmenistan'da da Mağtımğulı'dan seçme şiiirler defalarca yayımlandı. Şairin edebî mirasıyla ilgili araştırmalar yaygınlaştı. 1960'ta Mağtımğulı'nın 225. doğum yıl dönümü kutlandı (o dönemde kabul edilen doğum tarihine göre bu törenin 1958'de yapılması gerekirdi). Bu münasebetle düzenlenen konferansta konuşan Nazım Hikmet, Mağtımğulı'dan çok şey öğrendiğini söylemiş, “Mağtımğulı benim de üstadım.” demişti. Bu dönemde Mahtumkuli ve Mağtımğulı adlı iki önemli kitap yayımlandı. Bunlardan birincisi Türk-

menistan SSC İlimler Akademisi tarafında Rus dilinde 1960'ta, ikincisi de Gorkiy (bugün Mağtımguļy) Devlet Üniversitesi yayınları arasında Türkmen dilinde 1959'da yayımlandı. Bu iki kitapta şairin eserlerini çeşitli yönleriyle inceleyen önemli makaleler yer almıştır. Aynı ölçüde önemli araştırmaları 225. yıl konferansına katılanların bildirimlerini içeren kitapta da görüyoruz (TSSC İlimler Akademisi 1961). Bu bildirimler arasında Nazım Hikmetin söyledikleri Türkmence tercümesiyle şöyle basılmıştır (yazıyı yeni Türkmen alfabesiyle veriyoruz) :

Türk Ýazyjysy
NAZIM HİKMETİN

Sözlän Sözi;

Ýoldaşlar! Doganlar!

Uly toýuňyz gutly bolsun! Siziň toýuňyz biziň hem toýumyzdyr. Men siziň bilen, öz dilimde gürleşmek isleýärim we meniň diýýän zatларыma düşünersiňiz diýip hasap edýärim. Aslynda Magtymguly meniň hem şahyrymdyr, onuň dili meniň hem dilimdir.

Siziň toýuňyza sotsýalistik ýurtlardan gelen wekiller bilen birlikde kapitalistik ýurtlardan gelenler de bar. Men hem şolaryň biri.

Gadyrly gardaşlar! Men şahyr hökmünde Magtymgulydan köp zatlar öwendim. Magtymguly meniň-de atamdyr, ussadymdyr. Ol maňa we meniň bilen birlikde şu yerde bolan ençeme şahyrlara hem in beýik zady öwretti. Şahyr özüniň her bir şygryny halk dilinde ýazyp, halkyň azatlygy hem özbaşdaklygy ugrunda söweşipdir hem göreşipdir. Şeýle etmeyän şahyr-şahyr hem dälidir.

*Eziz gardaşlarym! Beýik ussadymyz Magtymgulynyň toýuny gaýtalaп, ýene bir gezek gutlamak bilen, siziň her biriňize gözeli günleri arzuw edýärim!*⁶

6 Aslında Kiril alfabesi ve Türkmen noktalama sistemine göre yazılmış olan bu metnin Türkçeye çevirisi şöyle:

Türk Yazarı NAZIM HİKMET'in Söylediği Sözler

Yoldaşlar, Kardeşler

Büyük toyunuz (şenliğiniz) kutlu olsun. Sizin toyunuz bizim de toyumuzdur. Ben sizinle kendi dilimde konuşmak istiyorum ve benim söylediklerimi anlayacağınızı düşünüyorum. Aslında Mağtımguļy benim de şairimdir, onun dili benim de dilimdir.

Sizin toyunuza sosyalist ülkelerden gelen bireylerle birlikte kapitalist ülkelerden gelenler de var. Ben de onlardan biriyim.

Kıymetli kardeşler, bir şair olarak Mağtımguļy'dan çok şeyler öğreniyorum. Mağtımguļy benim de atamdır, üstadımdır. O bana ve benimle beraber burada bulunan birçok şairlere en büyük şeyi öğretti, en yüce şeyi öğretti. Şair kendisinin her şiirini halk dilinde yazarak halkın hürriyeti ve istiklali için savaşmış ve mücadele etmiştir. Böyle yapmayan şair, şair olamaz.

Aziz kardeşlerim, büyük üstadımız Mağtımguļy'nın toyunu bir daha kutluyor, hepimize güzel günler diliyorum.

1985'te Mağtımğuli'nin doğumunun iki yüz ellinci yılı kutlandığı dönemde şairin edebî mirasını öğrenmek için önemli işler yapıldı. Bilim insanları, yazar ve şairler ve başka mesleklerden olan insanlar tarafından Mağtımğuli'yi çeşitli yönleriyle değerlendiren yüzlerce makale, bilimsel araştırma ve monograf yayımlandı. Türkmen âlimlerinin yıllar süren araştırmalarının sonuçları ortaya çıkmaya başladı. B. Garrıyev'in *Mağtımğuli*, G. O. Çarıyev'in *Mağtımğuli- Akıldâr* ve Murat Annanepesov'un *Mağtımğuli we Onuň Döwri* adlı kitapları ve başka birçok bilimsel eser Türkmen okurlarına ulaştı. 1989'da da 250'nci yıl münasebetiyle düzenlenen konferansta sunulan bildiriler ve konuşmalar kitap hâlinde Türkmenistan İlimler Akademisi tarafından yayımlandı. Mağtımğuli'nin olmayan birçok şiir şairin mahlasıyla basılmıştı. Bu arada herkesin tanıdığı bir zat Komünist Partinin desteğiyle din karşıtı ve bu türden başka şiirlerini Mağtımğuli'nin eserlerinin arasına sokmuştu. Bu konuyu daha sonra ele alacağız. Adı geçen kitapta, G. Gurbanov, Mağtımğuli'ye ait olduğu söylenen çok düşük düzeyli sahte şiirleri "Mağtımğuli ve Gündoğar Edebiyatının Dâpleri (Gelenekleri)" adlı bildirisinde yorumluyor (285-291). Kitapta, Mağtımğuli'nin şiirlerini Rusçaya çeviren, ünlü Rus film yönetmeni Andrei Tarkovskiy'nin babası olan Arseniy Tarkovskiy'nin kısa bir konuşmasına yer verilmiştir. İlginç olduğu için bu konuşmayı Türkçe çevirisiyle veriyoruz:

Mağtımğuli'nin şiirlerini çevirmeye başladığımda, ben, şairi kendi yaşadığı dönemin şartlarında göz önüne getirmeye çalıştım.

Lermontov'un şiirlerindeki büyük coşku, Derjavev'in eserlerindeki görkem ve göz kamaştırıcılık, Tyutçev'in şiirlerindeki derinlik, Puşkin'in şiirlerindeki ahenk başka dillerde nasıl sunulabilir. Bu unsurların hepsi de belli bir ölçüde Mağtımğuli'nin şiirlerinde var işte. Mağtımğuli'nin yaratıcılığı, bir şiirinde olmasa ötekisinde yıl ve yol uzaklığına rağmen yukarıda adı geçen şairlerin yaratıcılığıyla uyum içinde. Rus şiirinin güzel gelenekleri, onun halka yakınlığı ve vatanseverliği... Mağtımğuli'nin şiirine de özgü sıfatlardır (s. 370).

Anma şenliğine yazar ve şairler ve sanatkârlar da katkıda bulundu. G. Kuyiyev *Mağtımğuli* romanını, B. Kerbabayev *Mağtımğuli* dramını, T. Taganov da *Dürler Hazınası* adlı kitabını yazdı. H. Durdıyev *Akıl Gämisi* adlı kitabıyla Mağtımğuli'nin felsefesini irdeledi. Mağtımğuli portresi ve heykelleri Türkmenistan'da her yerde görülmeye başlandı. Aşgabat'taki Gorkiy Üniversitesinin adı, 1990'da bu satırların yazarının katıldığı ve konuşma yaptığı bir törende "Mağtımğuli" oldu. Tiyatro gibi önemli sanat merkezlerine de bu büyük şairin adı verildi.

1990'da 19 Mayıs, Mağtımğuli Festivali günü olarak belirlendi. Bu satırların yazarı ilk festivale katılmış, 1991'de de Mağtımğuli adına verilen Dev-

let Edebiyat Ödülü'ne değer görülmüştü. Yurt dışından ilk defa Mağtımğulu Ödülü'nü alan bu satırların yazarı, aynı yıl, Sovyetler Birliği'nde ilk defa kurulan Dünya Türkmenleri Birliğine başkan vekili seçildi. (Başkan Cumhurbaşkanı idi.) 1993'te İngiltere'de, amacı Mağtımğulu'nun edebî mirasını Batı dünyasına tanıtmak olan Society of Friends of Makhtumkuli (Mağtımğulu'nun Dostları Cemiyeti) kurdu. Cemiyetin etkinliklerinin ilk önemli meyvesi *Songs from the Steppes of Central Asia* adlı bir kitabın 1995'te yayımlanması oldu. Bu kitapta Mağtımğulu'nun önemli şiirlerinin İngilizce çevirisi sunuldu. Şiirleri bu yazının müellifi çevirdi. Dünyaca ünlü İngiliz şair ve yazar Brian Aldiss de şiirleri kafiyeleştirdi. Kitabın giriş sözünde Mağtımğulu ve eserleri tanıtılıyor. Sonunda da açıklamalar var. Böylece Mağtımğulu'nun şiirleri ilk defa İngiliz dilinde kitap olarak çıkmış oldu. Cemiyet ayrıca *Makhtumkuli Studies* adlı bir dergi çıkarmaktadır. Hâlâ faaliyetini devam ettiren Cemiyet zaman zaman İngiltere'de edebiyat geceleri düzenlemektedir.

Mağtımğulu'nun şiirlerinin İngilizceye çevrilmesi İngiltere'nin edebiyat ve sanat ortamında dikkati çekmiştir. Bazı şiirleri İngilizceden Fransızcaya, Galler diline ve İspanyolcaya çevirilmiştir. Ünlü İngiliz şair ve yazar Brian Aldiss, Mağtımğulu'dan esinlenerek kafiyeli ve koşuk dörtlükleri üslubunda şiirler yazmıştır. "Life in My Father's Eye", 'Babamın Bakışından Yaşam' başlıklı şiirinin iki bendini veriyoruz (kafiyeli sözcükler büyük puntolarla gösterilmiştir):

*A humble man who worshipped all that's **good**-
That was my father. Doing all he **could**,
He taught me how to reverence God
His deepest thought I never **understood**.*

*The power of his eye was not **denied**:
I lived in it. Then came that day I **cried**
When he one morning groaned and fell.
He called my name. I held him as he **died**.*

(Aldiss 2000:34)

Çevirisi:

İyi olan her şeye tapan-
İşte bu benim babamdı. Elinden geleni yaparak
Bana Allah'a huşu göstermeyi öğretti,
Ancak en derin düşüncelerini hiçbir zaman kavrayamadım.

Gözünün gücü küçümsenemezdi;
Ben onun içinde yaşadım.
Sonra, bir sabah inleyerek yere yığıldığımda ağlamıştım.
Adımla bir seslendi ve kucağımda can verdi.

Brian Aldiss’i etkileyen şiir Mağtımğulı’nın, babasının ölümüyle ilgili yazdığı “Atāmıñ” adıyla bilinen şiiridir. Şiiri aşağıda sunuyoruz:

Altmış başde, Nowrüz günü Lū yılı

Turdi acal yölun tusdı atamıñ. tusdı ‘tuttu’

Bu dünyāniñ işi beylemiş, belli

Ömrüniñ tanabın kesdı atāmıñ. tanap ‘ip’

Ağır döwletlere köñül goymadı

Bu cahanıñ eşretini söymedi eşret < Ar. ‘işret’ ‘eğlence

Esği şaldan artık pūşış geymedi esği ‘çaput’

Āhıret öyi boldı kasdı atāmıñ.

Diyrdi dünyā durmaz, ömre bāki yok

Gündiz rōza, gıceleri ūki yōk

Münkir bilmez, muhlıslarıñ şeki yōk

Pīğamber destidir desti atāmıñ.

Görmesem söylemen öy bile çenden oy ‘fikir’ çen-den ‘tahminen’

Maksadına yeter yıkılan çından çın-dan ‘gerçekten’

Yarısı melekden, yarısı cından

Mücewürsiz bolmaz üsti atāmıñ. Mücewür<Ar.mucāvır’bakıcı’

Nukabā diyrler üç yüz eren uğraşdı nukabā ‘erenler’

Çiltende atāma nazarım düşdi çilten<Fars. çihil+ten ‘Kırklar’

Nucebā barsam Heftenlere gārişdı heften < Fars.’yediler’

Bular durur çın peywesti atāmıñ. peywest<Fars. peyvāst ‘bağlantı’

‘Ālem içre ādam gālmaz āt gezer
Bu sırlardan cahan halkı yāt gezer
Cāyı cennet içre, gökde şāt gezer
Yerde hoş-wağt yatar pōstı atāmıñ.

Mağtımğulı gızlı sırıñ bār içde
Kāmıl tapsañ kıl gulluğın her işde
Mağşer günü elbet gırer behişte
Her kim çından bolsa dōstı atāmıñ. (Garrıyev 1977: 95-96)

Mağtımğulı’nın bu şiirinin çevisi bir İngiliz müzisyenini de etkilemiştir. Şairin “My Father” adlı eserinden etkilenen Gilbert Biberian “The Year of the Fish” adlı bir beste yapmış, yaptığı bu eser Londra’da icra edilmiştir. Bestecinin viyola için yazdığı “The Poet Makhtumkuli” da önemli sanat festivallerinde ve birçok ülkenin önemli konser salonlarında icra edilmiştir. Dünyaca meşhur şarkıcı Najma Akhtar Mağtımğulı’nın “Ayrıldım” adlı şiirini besteleyip icra etmiştir, Macar müzisyen Judit Pazstor da “Bilmezmiñ” adlı şiirin İngilizce çevirisine bir şarkı bestelemiştir. Bunlar, Mağtımğulı’nın şiirlerinin gücünün bir göstergesidir. Aşağıda ünlü besteciye etkileyen yukarıdaki şiirin İngilizce çevirisi olan “My Father” adlı şiiri veriyoruz:

My Father

*In the Year of the Fish, Death came on Nowruz Day,
To block my father’s path in stark array.
Papa was sixty five then. So fate rules
Our world. Death struck – and took his breath away.*

*He played no part in man’s grubbing for gold.
From mundane pleasures he’d himself withhold.
Old ragged clothes were all he ever wore.
The after life was what he’d fain behold.*

*He said, Earth shall decay and life will end,
Peach quits the day, sleep does not night attend.
Agnostics doubt: Faithful alone are free.
Friends of my father are the Prophet’s friend.*

*What I saw I would not merely guess.
He is a holy refuge God will bless.
Angels and demon-things will play their part,
Yet father's tomb will not go sentryless.*

*I met Three Hundred leaders, wise and white,
And saw my father reached the Forty's height.
Among the nobles, he was of the Seven,
And passes now among the Abdals bright.*

*Though men must die, his name still echoes round.
This secret, people know, does not resound.
His home is Paradise, his soul shines there:
His body lies contented under ground.*

*O Makhtumkuli, keep your secrets nice!
So find and serve a good man without price.
All who are true friends of my grand Papa
On Judgement Day will enter Paradise.*

(Azemoun/Aldiss 1995: 74-75)

Mağtımğulı hakkındaki çalışmaların bazılarını tanıtmış olduk. Hepsini yazmak zaten mümkün değil. Ancak bu konuda A. Abdıyev'in yaptığı önemli bir çalışmayı belirtmek gerekir. Abdıyev, *Mağtımğulı- Bibliyografik Görkezi-ci (1842-1984)* adlı 1993'te Türkmenistan İlimler Akademisi tarafından yayımlanan 316 sayfalık kitabında 1842'den 1984'e kadar yapılan Mağtımğulı ile ilgili bütün çalışmaların bir bibliyografyasını sunarak önemli ve yararlı bir hizmeti gerçekleştirmiştir.

Türkmen edebiyatının son zamanlardaki en önemli olayı büyük Türkmen âlimi N. Aşırpur Meredov'un hazırladığı ve "İran'da Kiril alfabesiyle yayımlanan üç ciltlik *Mağtımğulı Sözlüğü* (1997) ve Fars dilinde iki ciltte "on-line" Farsça hazırladığı *Divan-ı Mahtūmkūli Ferāġi- Metn-i İntikādī* (2013): (*Mağtımğulı Divanı'nın Eleştirel Metni*)'dir. Müellifin yarım asır kadar uzun bir süre çalışarak hazırladığı bu iki kitap Türkmen edebiyatında önemli bir boşluğu dolduran eserlerdir.

Türkmenistan'da Mağtımğulı'nın olmayan şiirleri onun divanına katmak âdet hâline gelmişti. Şairin şiirlerinin sayısını bine ulaştıracaklarını söyleyen-

ler vardı. Onlara karşı en büyük mücadeleyi Nurmuhammet Aşırpur Meredov vermiştir. Aşırpur bu çalışmasında sayılmayacak kadar çok yazma nüshalardan tamamen Mağtımğulı'ya ait olan 297 şiirin doğru metnini bilimsel bir yöntemle okuyuculara sunmuştur. Müellif, Mağtımğulı'nın edebî mirası ve geniş biyografisinde şairle ilgili önemli bilgiler vermiştir. Kitabın sonuna da Mağtımğulı'ya mal edilen çok sayıda şiir ve bu şiirleri uyduran kişiyle ilgili uzun bir açıklama var.

Değişik dönemlerde birçok araştırmacılar Mağtımğulı ile ilgili özgün düşünceler dile getirmişlerdir. V. V. Bartold, Mağtımğulı'nın Türkmenlerin millî şairi olduğunu söylerken Samoyloviç, şairin Türkmen halkının “halifesi” büyük ustadı olduğun dile getiriyor. Y. E. Bertels, Mağtımğulı'nın şiirlerinin şimdiki zaman için büyük önemini vurguladıktan sonra düşüncesini şöyle açıklıyor:

“Mağtımğulı Türkmen şiirinin paha biçilmez taşlarından biri olarak bizim zamanımızda yeni bir yüzüğün taşında göz kamaştırıcı parıltısıyla parılıyor” (Atayev 1988: 105).

Türkiye’de, Mağtımğulı ile ilgili ilk çalışma, yukarıda belirttiğimiz gibi 1924’te Kâzım Kadri tarafından yapılmıştır. Bu tarihten kırk yıl sonra, bu makalenin yazarının “Büyük Türkmen Şairi Mahtumkulı” adlı makalesi Mart 1965’te *Türk Kültürü*’nde basılmış, 15 mart 1991’de de *Milliyet Sanat Dergisi*’nde Vámbéry’den aktarılan “Şiirleri, Kuran’dan Sonra En Çok Bilinen Türkmen Şairi” şeklindeki bir başlıkla yayımlanmıştır. Türkmenistan 1991’de bağımsız olduktan sonra Mağtımğulı ile ilgili çalışmalar yaygınlaşmış, şairin hayatı, edebî kişiliği, dili ve düşünceleriyle ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır. Himmet Biray’ın hazırladığı *Mahtum Kulı Divanı*, 1992’de Kültür Bakanlığı tarafından yayımlandıktan sonra büyük Türkmen şairiyle ilgili araştırma konusu akademik ortamda dikkati çekmeye başlamıştır. Abdurrahman Güzel ve Fikret Türkmen, Mağtımğulı’yı Yunus Emre ve Karacaoğlan’la karşılaştırmışlar, Mehmet Kara ve Berdi Sarıyev gibi değerli âlimler de şairin diliyle ilgili bilimsel makaleler yayımlamışlardır. M. Söylemez makalesinde şairin eğitimle ilgili düşüncelerini irdelemiş, Ahmet Dinç de bir makalesinde Azadi ve Mağtımğulı’nın sosyo-ekonomik düşüncelerini incelemiştir. Abid Nazar Mahdum, bir makalesinde Mağtımğulı’nın tasavvufi düşüncelerini ele almış, diğer bir makalesinde de N. Aşırpur’un, Mağtımğulı’ya ait olmayan şiirlerle ilgili düşüncelerini tercüme etmiştir. Büyük Türkmen şairine mal edilen şiirler konusunu biz de aşağıda değerlendiriyoruz.

Mağtımğulı Divanı’nın El Yazma Nüshaları

Mağtımğulı’nın kendi el yazması külliyatı bugüne kadar bulunmuş değil. Aşgabat’taki Golyazmalar İstitutunda Mağtımğulı’nın şiirlerinin

300'den fazla yazma nüshası mevcuttur. Ayrıca, Türkmenistan'da, İran'da ve Afganistan'da özel koleksiyonlarda şairin çok sayıda yazma nüshaları var. Taşkent, St. Petersburg, Budapeşte, Berlin, Londra ve başka şehirlerin kütüphanelerinde Mağtımğulı'nın şiirlerini içeren yazma nüshalar vardır. A. Aşırov, Mağtımğulı'ya ait olan şiirlerin sayısını 700 olarak gösteriyor (Aşırov 1984: 10). Aşırov, bu bilgiyi verirken Golyazma İnstitutunda bulunan ve Mağtımğulı'ya ait olduğu söylenen, özellikle de 217 şiiri içeren Gı-lıç Mülliyev'in koleksiyonundaki şiirleri de hesaba katmıştır. Hâlbuki şairin yazma külliyyatının hiçbirinde şiirlerin sayısı 300'ü aşmıyor. Nitekim A. Meredov'un yazmaları taradıktan sonra hazırladığı külliyyatta yukarıda belirttiğimiz gibi 297 şiir var.

Sayılmayacak kadar çok imla hatası ve tutarsızlıkları olan bu yazmalardan hatasız düzgün ve kâmil bir külliyyat çıkarmak elbette kolay değil. Mağtımğulı'nın kendi eliyle yazdığı kitabın yok olması ya da tahrip edilmiş olması hikâyesine ilaveten, 1 Haziran 1904'te Taşkent'te çıkan *Turkestanskiye Vedomsty* gazetesinin 73. sayısında İ. Belyayev'in "İlginç Bir Elyazma Kitap" başlıklı raporu çıktı. Bu rapor daha sonra şairle ilgili makaleleri içeren *Mağtımğulı* adlı kitapta basıldı. Rapor kısaca şöyle diyor:

"*Hazerötesi Vilâyeti'nde (Türkmenistan'ın Rusların eline geçtikten sonraki ilk adı), Garrı Galâ yakınında Türkmenlerin arasında ünlü XVIII. yüzyıl şairi Mağtımğulı'nın kendi eliyle yazdığı büyük oylumlu tek ciltlik yazma bir kitap var*" ("Mağtımğulı" 1960: 12).

Bu kitap zaman zaman halka gösteriliyor ya da kopya ediliyormuş. Sonra görülmez olmuş. Yine adı *Külliyat-ı Mağdümğulı* olan "çok büyük bir kitap" ile ilgili hikâyeler var. 1906'da Marılı (Mervli) bir molla, Rus Şarkiyatçı Samoyloviç ile bir konuşmasında Mâne kasabasında bulunan ve kendisinin kopye ettiği bir *Külliyat-ı Mağdümğulı* adlı kitaptan bahsetmiştir. Kopya ettiği kitabı Ersarı Boyu'ndan bir molla ödünç almış ve geri getirmemiştir. Samoyloviç de zaman darlığından Mâne'ye gidememiş. Mâneli bir arkadaşım babasının çoğu dinî kitaplardan oluşan kütüphanesinin Sovyet Dönemi'nin ilk yıllarında yakılmış olduğunu söyledi. Kütaphanede oylumlu kitapların bulunduğu ve onların arasında Mağtımğulı'ya ait yazmanın da var olabileceği tahmin ediliyor.

Bu büyük oylumlu kitapla ilgili çok hikâye var. Türkmen âlimi Zılıha Muhammedova, 1978'de bana yazdığı bir mektupta babasının İran'daki Türkmenlerin arasında bir düğün merasimi sırasında büyük bir kitap gösterildiğini, "Mağtımğulı Hazretlerinin kendi eliyle yazdığı kitap" diye tanımlandığını şahit olduğunu söylediğini yazmıştı. Bu hikâyeden Mağtımğulı'nın kitabının İran'a geçmiş olduğu anlaşılıyor. Ama İran'da da böyle bir kitap hâlâ bulunmamıştır.

Sovyet Dönemi'nde Mağtımğulı yazmaları dâhil pek çok yazma kitap kaybolmuş ya da yok edilmiştir. Çünkü bu dönemde Arap alfabesiyle yazılmış her kitaba dinî kitap gözüyle bakılıyordu. Birçokları da daha sonra çıkaracaklarını düşünerek yazma kitapları gömmüşlerdi. Bunların arasında çok değerli Mağtımğulı yazmaları da olmuş olabilir. Garrı Galâ civarında Mağtımğulı'nın akrabaları 1930'larda İran'a gitmeden önce birisi bir kuyuya, diğeri bir tepenin üstüne olmak üzere iki yere birçok kitap gömmüşler. Kuyu yılanla doluymuş, tepelik yere de şimdi evler yapılmış. Araştırılırsa bulunabilir. Bu kitapların yok olması Türkmen kültürüne ve Mağtımğulı'yla ilgili araştırmalara indirilen büyük bir darbe olmuştur. Mağtımğulı'nın külliyatı için temel oluşturacak yazma çok az. Türkmenlerin *çala molla* dedikleri yarı cahil mollalar ellerine geçen nüshayı istinsah ederken metinde gördükleri hataları, bazı durumlarda da doğru olanları düzeltmeye çalışırken yanlışlıkları fazlalaştırmışlardır. Türkmençe için belli bir imla kuralı izlenmediği için herkes kendi konuşma aksanına uyan bir yazım sistemi bulmuştur. Mesela bazı yazmalarda /p/ sesi için bütün metinde Arapça /f/ harfini kullanmışlar. Bazı yazmalarda da bunun tersine şahit oluyoruz- bütün /f/'ler /p/ ile yazılıyor. Farsça *gūyā* sözü Türkmençede *gōye* şeklinde söyleniyor. Bu yüzden de müstensihler bu kelimeyi kendi aksanlarına uygun olarak *گوته* şeklinde yazabiliyorlar. Bütün Mağtımğulı yazma nüshalarında bir mısradaki *yā* harfinin noktaları üste çıkmış ve *گوته* *göte* olmuştur. Bu dizinin içinde geçtiği bendi gözden geçirelim. Yazma nüshalarda şöyle bir bent var:

<i>Diyseler atlan-hā atlan</i>	“Hadi atlarınıza binin” dendiği zaman’
<i>Sünk çenāp iyr göte sırtlan</i>	‘Sırtlan kemi ardına ölçerek yer’
<i>Yaw günü gayrāta gatlan</i>	‘Duşmana karşı çıktığın gün gayrete gel’
<i>La’net goyma rîş üstünde</i>	‘Sana yakışmayan lanete altında kalma’.

Bu bent basılmış kitaplarda şöyle yazılmış:

<i>Diyseler atlan-hā atlan</i>	
<i>Sünk çenāp iyr göte sırtlan</i>	
<i>Yawız gün gayrāta gatlan</i>	
<i>Lānet goyma rîş üstünde</i>	(Azernuş 1372 HŞ: 64)

<i>Diyseler atlan-hā atlan</i>	
<i>Sünk çenāp iyr ārda sırtlan</i>	
<i>Yow günü gayrāta gatlan</i>	
<i>Lağnat goyma rîş üstünde</i>	(Nazarov 1983: C I, 207)

Yukarıdaki örneklerde yazma nüshalardan alınıp değişikliğe uğrayan kelimeler daha büyük yazılmıştır. İran baskısından alınan birinci örnekte “göte” kelimesi olduğu gibi alınmış. Aşgabat baskısında ise bu kelime **arda** olarak düzeltilmiştir. Türkmenistan’da eski metinleri baskıya hazırlayanlarda hoşlanmadıkları sözcükleri değiştirmek, okuyamadıklarını da bildikleri gibi yazmak eğilimi var. Arap harflerinde *yā*, *elif* ve *vāv* ile **ياو** şeklinde yazılan kelime Mağtımğulı’nın dilinde **yaw** okunuyor, İran baskısında, belki de belli bir yazma nüshada yazılan şekliyle **yawız** yazılmış, Aşgabat baskısında da bugünkü Türkmen edebî dilinin fonetik kurallarına uygun olarak **yow** şeklinde yazılmıştır.

Yazma nüshaların müstensihlerinin hatalarına yazmaları baskıya hazırlayanların yanlışlıkları da eklenince metin aslından uzaklaşıyor ve aslıyla hiçbir ilişkisi olmayan düşünceler ortaya çıkıyor. Sonra da bazı yorumcular yanlışlıklarla ortaya çıkan satırları kendilerince açıklamaya çalışarak içinden çıkılmaz, bazen de gülünç durumların ortaya çıkmasına sebep oluyorlar. Yukarıdaki bentten doğru anlam çıkmıyor. Birinci satırda bir kahramanlık havası dile getiriliyor, ikinci mısradan da sırtlanın kemik yeme tekniği anlatılıyor; sırtlan önce kemiklerin büyüklüğünü ölçüyor, poposuna uygun olanı seçip yiyormuş! İşte bu mantıksızlığı bir İranlı Türkmen’in uyduruk bir Türkmenceyle yorumlamasını aslına uygun bir Türkçe çevirisiyle aktarıyoruz:

Diysele atlan-hā atlan Sünk çenāp iyr göte sırtlan.

Sırtlan, dilini Farsça alsak “keftâr”. O çirkin bir hayvan olmalı. Kemik yemek istediği zaman, o, kemiği götüne tutup ölçtükten sonra kemiğin sırtından çıkacağını zannederse, onu yiyormuş. Demek, götüne sığmayacak işi, yani üstesinden gelemeyeceğiniz işi yapıp sıkıntıya girmemek gerekir. Bu şiir hayvanı anlatıyorsa da insanla ilgilidir. İşte akıldârın kendisi de bununla ilgili olarak, götüne sığmayacak işe girişip sonra mahcup olmamak gerektiğini aşağıdaki satırlarında vurguluyor:

Yawız günü ğayrāta ğatlan Lānet ğoyma rîş üstünde. (Miras1376 HŞ: 30)

Konuşma diliyle yazdığı bu satırlarda yazar “göt” sözünü çekinmeden kullanıyor. Türkmen edebî dilinde bu sözcüğe karşı âdeta bir alerji var. *Türkmen Diliñ Sözlüğü*’ne bu sözcük alınmamış. Hâlbuki, bu kelime ‘dip’ anlamında yaygın olarak kullanılır; *asım* (yemek) *ġāzanıñ götüne yapışdı*; *dañıñ* (tan yerinin) *göti āġardı*(sabah oldu); *götünden uly osurmak* (elinden gelmeyecek iş konusunda cart curt etmek) türünden deyimlerde olduğu gibi.

“Kemik ölçen sırtlan” ile ilgili şiirin doğrusu, Aşgabat Yazma Eserler Kütüphanesinde (Golyazmalar İnstitutu) Mağtımğulı’nın en eski el yazması nüshası olarak bilinen kitapta var. Bu kitapta yukarıdaki bent şöyle okunuyor:

Diyseler atlan-hā atlan

Suwlık çeynāp gōye arslan

Yaw günü ğayrāta ğatlan

Lağnat ğoyma riş üstünde

Bu bentteki ‘gem’ anlamındaki *suwlık* sözcüğü istinsah edildiği zaman ‘kemik’ anlamındaki *sünk* olmuş, Türkçe ‘çiğneyip’ sözünün karşılığı olan *çeynāp*, ‘ölçüp’ anlamındaki *çeneyip* > *çenāp* şeklinde yazmalara girmiş, *gūyā* > *gōye* > *gōte*, *arslan* da *sırtlan* olmuştur. Fuzûlî “Gâh bir nokta kusûriyla *gözü kör* eyley” demiş. Mağtımğulı müstensihleri de *yā* harfinin altındaki noktaları üstte kullanarak yakışıksız bir söz türetmişler. *Suwlık çeynemek* Türkmencede ‘gemi azıya almak’ demektir. Buna göre de içinde bu sözcüğün geçtiği dizenin anlamı ‘Arslan gibi zaptedilmez hâle gelerek’ oluyor. O zaman da dizelerin doğru anlamı ortaya çıkıyor.

Müstensih hataları anlatmakla bitmez. Ancak, Mağtımğulı’nın şiirlerini yeni harflere (ilk başta Kiril alfabesine) geçirenlerin de hataları az değil. Arapça ve Farsça sözcüklerin yanlış okunması, Mağtımğulı’nın dilinin bugünkü Türkmen edebî dilinin fonetik ve gramer özelliklerine uydurulması yanında, şiirin vezin ve kafiyesine önem verilmemesi gibi eğilimler affedilmeyecek hatalardan bazılarını oluşturmaktadır. Kelimelerin istendiği gibi değiştirilmesi de, daha önce belirttiğimiz gibi, Türkmenistan’da yaygın eğilimlerden biridir.

Şiirler bugünkü Türkmençeye uygun olarak aktarılıyor, Mağtımğulı’nın dil özellikleri ve metnin imlası dikkate alınmıyor. Mesela *ātmaq* ve *ādim* Mağtımğulı’nın dilinde ve bugün Mağtımğulı’nın yaşadığı bölgelerdeki Türkmenlerin dilinde sırasıyla ‘adım atmak’ ve ‘adım’ anlamlarında kullanılır. Bugün Türkmenistan’da bunlar *ātmek* ve *ādim* şeklinde kullanılıyor. Yazmalarda şöyle bir beyit var:

Ādam oğlı, ōziñ bilmey *Gedem gedem* (kabadayıca) *ādıcağ sen*

Bu beyit şairin şiirlerinin Türkmenistan baskılarında şöyle okunmuş:

Ādam oğlı ōziñ bilmey *Gedem gedem ādecek sen*

(Nazarov 1983: C II,61)

Görüldüğü gibi karartılan sözcükler bugünün Türkmençesine göre değiştirilmiştir. Bu sözcükler yazma nüshalarda sırasıyla *آديچ* ve *اوزينک* şeklinde yazılmıştır. Yine yazmalardan bir bent aktarıyorum:

Nā-merd kimdür bilür bolsañ

Ne diyseñ diy baş üstünde

Āzmāyışın kıılır bolsañ

Hîç tapılmaz iş üstünde

Bu beyit de Türkmenistan’da basılmış bütün Mağtımğulı’nın şiirlerini içeren kitaplarda şöyle yazılıyor:

Nāmārt kimdir biler bolsañ Ne diyseñ diyir baş üstüne

Āzmāyışın kılar bolsañ Hiç tapılmaz iş üstünde

(Nazarov 1983: C I, 207)

Bu bentte, konuşma dilinde “baş üstüne” yaygın olarak kullanıldığı için kafiye dikkate alınmamıştır. Hâlbuki şiirin tamamında, kafiye unsuru diğer bentlerde *aş üstünde*, *lâş üstünde*, *dîş üstünde*, *riş üstünde* ... şeklinde tamamlanıyor. Böyle yanlışlıklar bazen bir beytin anlamını değiştirebiliyor.

Arap harfleriyle yazılmış Türkmençe metinlerde *kıl* genellikle قیل şeklinde yazılıyor ve *ğıl* okunuyor. Türkmenistan’da basılmış Mağtımğulı şiirleri arasında şöyle bir dize var: *Pil hem durar bağlasalar ğıl bile*. Bu dizinin anlamı ‘Fil de kıl ile bağlandığı zaman durur’. Buradaki mantıksızlığı herkes anlar. Türkmenistan’da buradaki ve başka yerlerdeki hataları ilgili kişilere defalarca gösterdiğim hâlde yeni çıkan külliyatların hiçbirinde düzeltme yok. Yukarıda belirttiğim *ğıl* kelimesi yazma nüshalarında غل şeklinde yazılmıştır ve ‘ayağı boyna bağlamak için kullanılan güçlü bir zincir’ anlamında Arapça bir sözdür ve *ğul* okunur.

Mağtımğulı, mahlası olan فراغی sözünü bilerek seçmiştir. Arapça bildiği için onu **Ferāğî** şeklinde telaffuz etmiştir. Bugün ise bu ad Türkmenistan’da bugünkü Türkmen edebî dilinin ve Aşgabat aksanının fonetik yapısına uygun olarak **Pırāğî** şeklinde telaffuz ediliyor. Arapça ve Farsça sözlerdeki bütün /f/ sesleri /p/ oluyor. Bugünkü Türkmen edebî dilinde /w/ ya da bu sesin Türkmençe karşılığı olan /w/ sesinden önce gelen /a/ ve /e/ ünlüleri sırasıyla /o/ ve /ö/ oluyor: *sav-* > *sov-*, *tābla-* > *tāvla-* > *towla-* ‘kıvırmak’, *yavuz* > *yowuz*, *çevir-* > *çöwür-*, *devlet* > *döwlet* v.b. gibi. Mağtımğulı’nın yaşadığı bölgede /w/ sesinden önce yuvarlaklaşma olmadığı gibi yuvarlak olan sesler de düzleşebilir: *saw-* ‘savmak’, *tawla-* ‘kıvırmak’, *yawız* ‘yavuz’, *kawala-* ‘kovalamak’, *çewir-*, *ewir-*, *dewlet* vb. gibi. Mağtımğulı’nın dilinde el yazması nüshaların imlasından da anlaşılacağı gibi, ikinci hecede yuvarlak ünlü yoktur. Aşgabat’ta basılan kitaplarda şairin diline önem verilmemiştir ve bugünün Türkmençesiyle yazılmıştır. Tabii, bu yadırganacak bir durum değil; çünkü XI. yüzyıl şairi Hoca Ahmed Yesevi’nin hikmetleri de Aşgabat aksanına uygun bir dille basılıyor!

Mağtımğulı’ya Ait Olmayan Şiirler

Mağtımğulı’nın edebî mirasıyla ilgili en büyük sorun başkalarına ait olan çok düşük düzeydeki şiirlerin bu büyük şaire mal edilmesi. Mağtımğulı’nın külliyatını derlemekle görevli bir uzman olan merhum A. Mülkamanov’a şiir-

leri nasıl derlediklerini sorduğumda “Adında Mağtım ya da Gulı sözleri olan her şairin şiirini külliyata dâhil ederiz.” demişti. Mülkamanov’un böyle konuşması Mağtımğulı’nın şiirlerinin sayısını bine ulaştırmakla ilgili bazı çevrelerde yaygın olan düşünceyi aklıma getirdi. Bazı şiirler *bağşı* denen halk türküçülerinden alınmış. Bunların çoğu doğrudur; ama bazı ozanların dinleyici kazanmak için Mağtımğulı’nın adını kullandıkları da bir gerçektir. Bu eğilim günümüzde de Türkmenler arasında olduğu gibi diğer Orta Asya halkları arasında da devam etmektedir; bazı Karakalpak ozanlarının okudukları türkülerin Mağtımğulı’nın olduğunu söylediklerini Londra’da bir konferansta soru soran bir dinleyiciden duymuştum.

Şiirlerin Mağtımğulı’ya ait olup olmadığı şiirin dilinden, şiir yapısından (vezin ve kafiyeden), şiirde dikkati çeken mantıksızlıklardan anlamak mümkündür. Mesela “Acap Eyyâm Gelmedi” adıyla bilinen bir şiir var. Bu şiirde “Çoğ ğaraşdım acap eyyâm gelmedi” her bendin sonunda bir nakarat gibi tekrarlanıyor. Bu durum Mağtımğulı’nın koşuklarının yapısına ters düşüyor. Bu şiirin her bendinde tutarsızlıklar var. Bunlardan birinin yalnız bir bendini gözden geçirelim:

Nādān menem düşdüm pelek toruna

Çoğ ğaraşdım acap eyyām gelmedi

Çıdamazmen indi hicrān ōduna

Çoğ ğaraşdım acap eyyām gelmedi (Kösäyev 1960: 264)

Bu bentte: 1. *toruna* ile *ōduna*’da kafiye yok. 2. Birinci ve üçüncü mısralarda anlam bakımından tutarlılık yok. 3. Bu bendin sonundaki mısra bütün bentlerde bir nakarat gibi tekrarlanıyor. Bu, Gılıç Mülliyev’in üslubudur. 4. Mağtımğulı’nın Türkmencesinde ‘beklemek’ anlamındaki *ğaraşmak* yoktur. Bu sözcük bugünkü Türkmen edebî dilinde vardır. Mağtımğulı’da onun yerine *gözleşmek* vardır. *Acap* kelimesi de günümüz Türkmencesinde ‘ne güzel, çok güzel’ anlamında kullanılan bir sözdür, *acap kitap* örneğinde olduğu gibi.

1994’te basılan *Mağtımğulı-Şıgırlar* adlı kitapta “Tekiz Bolar Yaranlar” adlı şiirde şöyle bir beyit var:

Taňrı:nıñ düşmānı towuk saklağan Onuñ cāyı cehennemdir yaranlar

(Mülkamanov 1994: C II, 222)

Bu beyit tavuk saklayanın Tanrı’nın düşmanı olduğunu, cehenneme gitmesi gerektiğini anlatıyor. Mağtımğulı’nın tavukçularla ne alıp veremediği olabilir? Burada da görüldüğü gibi mantıksızlık dikkati çekiyor. Bütün hataları açıklamak mümkün değil, bu kadarıyla yetiniyoruz.

Yalnız, yukarıda belirttiğimiz gibi Gılıç Mülliyev'in Mağtımğulı'nın şiirlerine kattığı ilave şiirler üzerinde biraz durmamız gerekir. Mağtımğulı'nın şiirlerinin edisyon kritikli metnini hazırlayan Nurmuhammed Aşurpur Meredov, kitabın sonuna yazdığı eklenen şiirlerle ilgili açıklamasında Mağtımğulı'nın eserleriyle ilgili yapılan çalışmaların üç aşamada gerçekleştiğini anlatıyor:

Birinci aşama, şairin eserlerinin yazmalardan ve eski kaynaklardan toplanması ve el yazması nüshaların da dünyanın birçok yerinden toplanması.

İkinci aşama, çok yönlü araştırmalarla şairin dünyaya tanıtılması. Bu aşama Ekim Devrimi'nden sonraki komünizm dönemiyle ilgilidir. Bu dönemde şairin şiirlerinde din karşıtı ve komünizm ideolojisine uygun düşünceleri yaymak amacıyla büyük tahrifat yapılmıştır.

Üçüncü aşama, şimdiki dönemi, Sovyet Devleti'nin yıkılmasından sonraki dönemi içine alır. Bu dönemde Mağtımğulı'nın dinî ve tasavvufî şiirleriyle ilgili hiçbir yasak yoktur. Ama yine de sabık rejimin dünya görüşü etkisini sürdürdüğü için gerçeğin dile getirilmesi engellenmektedir.

Daha sonra Aşurpur, Gılıç Mülliyev ile ilgili hadiseyi şöyle anlatıyor:

“Sovyetler Birliği'ndeki Yazarlar Birliğinin resmî organı olan Literaturnaya Gazeta'nın 20 Nisan 1946'da yazdığına göre eski Buhara medreselelerinden birinde üç talebe eğitim görüyorlarmış, bunların biri Özbek, diğeri Tacik, üçüncüsü de bir Türkmenmiş. Bunlar bir hücrede beraber yaşıyorlarmış. Bir gün talebelerden biri elbisesini asmak için duvara çivi çakarken duvarın bir parçası dökülmüş ve üzerinde yazma kitaplar bulunan bir raf ortaya çıkmış. Talebeler kitapları incelerken bir Alişir Nevâyî divanını, bir Firdevsî'nin Şahnamesi'ni bir de Mağtımğulı'nın yazma nüshalarını bulmuşlar. Özbek Nevâyî'yi, Tacik Şahname'yi, Türkmen talebe de Mağtımğulı'nın kitabını almış. Bu Türkmen talebe Gılıç Mülliyev'in babası (Matemî) imiş.

“Gazetenin yazdığına göre bu yazmalar din karşıtı şiirleri içeriyormuş ve kitabın sahibi, sorun yaratabileceği için yazmanın kimseye gösterilmemesini tavsiye etmiş, bu yüzden de kitapların şimdiki sahipleri onları kimseye göstermiyorlarmış.” (Aşurpur 2013: 338).

Mağtımğulı'ya ait olduğu söylenen sahte şiirlere karşı uzun mücadele veren ve mücadelelerini belgeleyen Aşurpur'un (Aşurpur, 'Aşurpur'un İran'da kullanılan şekli) açıklamalarının Türkçe çevirisini, bazı yerlerini kısaltarak aktarıyoruz:

“Araştırmalardan sonra bu hikâyenin uydurma olduğu açığa çıkmış. Ama Gılıç Mülliyev, Mağtımğulı'ya ait olduğunu söylediği çok sayıdaki şiiri Türkmenistan İlimler Akademisi'ne vermiş ve karşılığında parasını da almış. Sonra bu şiirler Türkmenistan'da çıkan çeşitli edebiyat dergilerinde, özellikle de 'Sovyet Edebiyatı' dergisinde çıkmaya başlamış, bir süre sonra da bu şiirler

Mağtımğuli külliyatına girmiş ve daha sonra ders kitaplarında da görülme-ye başlamış. Mülliyev'in şiirleri böyle yayılırken, bazı araştırmacılar onların tahrif değil, tamamen uydurma olduğunu isbat etmişler. Dr. Ahallı ve Türkmenistan İlimler Akademisi üyesi ve Türk Dil Kurumu Muhabir Üyesi Zılıha Muhammedova bu konuda önemli çalışmalar yapmışlardır. 1961'de Zılıha Muhammedova Şarkiyat Enstitüsünün dergisinde (sayı 6) geniş bir makale yayımlayarak Mülliyev'in 'yeni bulunan' şiirlerinin uydurma olduğunu ifşa etmiştir. Bu makale 'yeni bulunan' şiirlerin taraftarları ve basılması konusunda gafil avlanan ve basımını engelleyemeyen nüfuzlu bazı yöneticiler arasında büyük tepkilere yol açmıştır. İfşa edenler aleyhine propagandalar başlatılmıştır. Türkmenistan Yazarlar Birliği, Berdi Kerbabayev başkanlığında Mülliyev'in şiirleriyle ilgili bir toplantı düzenlemiş ve hiçbir delil göstermeden şiirlerin Mağtımğuli'ya ait olduğuna karar vermiştir. İlimler Akademisi de bu kararı onaylamak için sekiz kişilik bir komisyon oluşturmuş. Komisyon beş oyla şiirlerin Mağtımğuli'ya ait olduğunu onaylamış. Üç üye, Aşırpur Meredov, Zılıha Muhammedova ve akademisyen Baymuhammet Garrıyev bu karara karşı oldukları için tutanağı imzalamamışlar. Böylece bu önemli sorun şaire ilgi duyanların çoğunluğunun düşünceleri dikkate alınmadan çözülmüş olarak kabul edilmiştir. Komisyon toplantısında Aşırpur uzmanların ve şairin eserlerine ilgi duyanların basında düşüncelerini ifade etmelerini teklif etmiş. Tahrifatın açığa çıkmasından çekinen komisyon başkanı buna şiddetle karşı çıkmıştır. Ama Rus ve Orta Asya dilcilerinin önemli bir otoritesi olan Zılıha Muhammedova'nın makalesini ret ya da inkâr etmesi kolay bir iş değildi. Bu yüzden Türkmenistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi, mecburen parti üyesi olan Gılıç Mülliyev'den açıklama istemiş ve yeni şiirleri içeren yazma nüshayı talep etmiştir. O da Merkezi Komiteye yazdığı mektupta yanında hiçbir yazma eser bulunmadığını ve kendisinin yeni bulunmuş şiirleri Marı'nın (Merv'in) pazarında bağşılardan (halk türkücülerinden) kayda geçirip yazdığını söylemiştir. Böylece Buhara'da bulunan Nevâyî, Firdevsî ve Mağtımğuli yazmalarıyla ilgili hikâyenin bir hayal ürünü olduğu ortaya çıkmıştır.

Mülliyev'in hiçbir yazma nüshanın bulunmadığıyla ilgili itirafına rağmen, Mülliyev'in çok sayıda şiiri ve yüzlerce beyitten oluşan 'Maru Şahu Cahan' ve 'Câvîdân ve Zenahdân' adlı manzumeleri hangi bağşıdan alıp ne zaman kaydedip yazdığı şeklinde yeni ve ciddi bir sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunun ikna edici bir cevabı olmayacaktır. Zira bu yeni bulunmuş şiirlerin hiçbiri, hatta bir satırı bile hiçbir yazmada, hatta şairin eskiden basılmış şiirleri arasında mevcut değildir. Bunların hiçbiri bağşılardan alınmış olamaz. Çünkü yazmalar kütüphanesinin görevlileri her yıl köylüler ve bağşılardan edebî ve folklorik malzemeler topluyorlar. Bu yüzden Mülliyev'in açıklamasının doğru olmadığı anlaşılıyor.

Mağtımğuli'nin şiirlerini yayımlayanlar 'yeni bulunmuş' şiirleri özel bir ciltte (3. Cilt) yayımlamışlar. Ama bu kitaba yukarıda adları geçen manzumelere yer vermeye cesaret edememişler. Zira istihkâmdan uzak, mantıksızlıklarla dolu bu manzumeler büyük şairin itibarını zedeleyebilirlerdi.

Bu şiirler Mağtımğuli'ya ait değil de Mülliyev'in kendi şiirleriyse onları niçin kendi adıyla yayımlamadığı sorulabilir. Hem de onun şair olmadığı ve kendi adıyla şiirleri yazmamış olduğu da düşünülebilir. Böyle sorular kolayca açıklanabilir. Mülliyev'in şiir yazdığını kimse bilmiyor olabilir. Araştırmalar onun Matemî mahlasıyla şiir yazdığını göstermiştir. Onun 36 şiiri (biri Rusça) Yazmalar Kütüphanesinde 795F numarasıyla kayıtlıdır. Bu şiirleri Gılıç Mülliyev kendi eliyle yazmış ve 24 Aralık 1945'te 1122 rubleye yazmalar kütüphanesine teslim etmiştir. Bu şiirler kendi hayatı, Muhammet adındaki ağabeyinin hapsedilmesiyle ilgili bazı sosyal ve eleştirel konuları içerirler. Bunlar elbette o zamanın yönetiminin hoşuna gitmeyecek konulardı. Bu yüzden de şair bunlardan hiç bahsetmemiştir. Bunlar arşivde el değmeden kalmıştır.

Şair kendi el yazmasının bir yerinde kendisi ve şairliği hakkında açıklamalar yapmıştır. Mesela hapiste yatan kardeşi için yazdığı 'Salām Diy' başlıklı şiirinde 'bâd-ı sabâ'ya hitaben şöyle diyor:

Mülli îşân oğludur- âdi Muhammet

Görseñ meniñ doğanıma salām diy. doğan= 'kardeş, birader'

Şiirin sonunda şair mahlasını Mâtemî olarak yazıyor:

Yeke gâlan doğan- Mâtemî ğuldan yeke= 'tek'

Görseñ meniñ doğanıma salām diy.

Böylece Gılıç Mülliyev'in Mâtemî mahlasıyla birçok şiir yazdığı anlaşılıyor. Bu şairin Mağtımğuli adına yazdığı şiirler aslında kendi uydurmalarından ibarettir. Hece sayısı bakımında Mâtemî'nin Ferâĝi'ye, Gılıç Mülli'nin de Mağtımğuli ile eşit olması da ilginç bir tesadüftür. Bunlar şiirlerde kafiye bakımından sorun yaratmayacaktır.

Bütün bu gerçeklere rağmen, yıllar önce bu şairden (Gılıç Mülliyev Mâtemî) birçok şiiri Aşgabat gazeteleri, kısa açıklamalarla XIX. yüzyıl klasik şairinin şiirleri diye yayımladılar. Ancak bu satırların yazarının (Nurmuhammet Aşırpur Meredov) 'Türkmenistan' gazetesinde 'Mâtemî Kimdir?' başlıklı makalesi çıktıktan sonra Gılıç Mülliyev ile Mâtemî'nin aynı kişi olduğu anlaşıldı ve XIX. yüzyılın Mâtemî'si açığa çıkmış oldu. Bunun sonucu olarak Mâtemî şiirlerini sunan kişi gazetede yine bir makale yazarak Mâtemî ile Gılıç Mülli'nin aynı kişi olduğunu kabul etti."

Aşırpur Meredov, önemli bir edebî belge sayılabilecek bu açıklamasında, daha sonra Mülliyev'in şiirlerindeki tutarsızlıkları, din karşıtı ve ideolojik unsurları, kelimelerin yanlış kullanılışı, şiirlerde Rusça kelimelere yer verilmesi, Arap dilinin aşağılanması gibi birçok sorunu örneklerle gösteriyor.

Mağtımğulı'ya mal edilen en çok tartışma konusu olan şiir "Türkmeniñ" adlı şiirdir. Bütün dil ve şiirsel hatalarıyla, Marı (Merv) aksanına uygun olarak günümüz Türkmencesiyle yazılan bu şiir Türkmenistan'da Mağtımğulı'nın şiiri olarak korunuyor. Bu şiirde ilk "*Alamana (yağmaya) gider yolu Türkmeniñ*" şeklinde yazılan dize, önce "*Yow (düşman) üstüne yowdur yolu Türkmeniñ*", sonra da "*Yow üstüne gider yolu Türkmeniñ*" şeklinde düzeltilmişse de Türkmenler düşman arayan halk olarak betimleniyor.

Mağtımğulı'nın "Gürgeniñ" adlı şiiri şu bentle başlıyor:

*Öñünde belent dāğ, serinde dumān
Deñizden öwüser (eser) ýeli Gürgeniñ
Bulut oynāp, dolsa çaylara bārān
Akar boz bulanıp sili Gürgeniñ* (Nazarov 1983: C I,136)

Mağtımğulı'nın bu şiirine benzetilerek "hazırlanan" "Türkmeniñ" adıyla bilinen şiir de şöyle başlıyor:

*Ceyhun bilen Bahr-ı Hazar arası
Çol üstünden öser yeli Türkmeniñ* (Kösäyev 1960: 239)

Bu beytin birinci dizesinde gördüğümüz "Amu Derya ile Bahr-ı Hazar Arası" şeklindeki ibare Mağtımğulı zamanıyla ilgili değildir, günümüzdeki Türkmenistan'ın haritasını betimlemektedir. İkinci dize ise birinci dize ile bağlantılı değildir. Şiirin tamamında da dizeler çoğunlukla birbirini tamamlamıyor. Şöyle bir dize var: *kükeyip bark urar anbariñ ısı*. Buradaki *kükemek* 'koku vermek' demek. Fiil bu şekliyle Teke Boyu ağızlarında ve bugünkü edebî dilde kullanılır. Mağtımğulı'nın yaşadığı devirde ve bölgede bu fiil yalnız *kükî-* şeklinde vardır. *ıs* 'koku' demek. Buradaki *bark ur-*, Marı (Merv) ağzında 'yayılmak' demek (Gılıç Mülliyev Marılı idi). Mağtımğulı'nın dilinde ise koku *bark urmaz*, bu birleşik fiil Mağtımğulı'nın dilinde 'parıldamak' anlamına gelir; koku da parıldamaz. Yine bir dize şöyle: *Ol merdiñ oğludur mertdir pederi*. Bu çok zayıf bir ifade, Mağtımğulı'nın kullanmayacağı gereksiz bir tekrar. Bir bakıma "O baytarın oğlu, babası da hayvan doktordur." demek gibi bir anlatım! Bu şiirle ilgili sorun çok. Mülliyev'in Mağtımğulı'nın diye sunduğu şiirlerin çoğunda hem şiir tekniği, hem de dil bakımından Mağtımğulı'yı küçük düşürecek unsurlar var.

Mağtımğulı Divanı'na sonradan giren "Fettâh" isimli şiir de bir diktatör hakkında yazılmış bir şiirdir. Bugünün Türkmencesinde bütün /f/ seslerinin /p/ olduğunu düşünerek **Fettâh** isminin Türkmenistan'da *Pettâh* okunmamasına da şaşıyorum! Fettâh, Arapçada 'fazla fetheden' anlamına gelen bir sözcük. Bu şiir ilk yayımlandığı zaman, İran Türkmenleri arasında İran Şahı için yazıldığını düşünenler olmuştur. Türkmenistan'da da Stalin için yazıldığına inananlar var. Bu doğru olabilir. Zira şiirin son dizesinde şair, *Âhşa öldir bu destâni ol Fettâh-* 'Fettâh (?Stalin) bu destandan (şiirden) haberdar olursa öldürür.' diye kaygılanıyor. Mülliyev'in bütün şiirlerini değerlendirmek söz konusu olamayacağı için bu kadar açıklamayla yetiniyoruz. Ancak, Mülliyev'in *Mağtımğulı*'ya mal edilen şiirlerinin örtbas edildiğine inanan ünlü Türkmen yazarı Atacan Tagan'ın kitabında geçen bir parçayı Türkçe çevirisiyle aynen sunuyoruz:

"Burada ben âlim ve edebiyatçı Tecen Nepesov'un kişisel arşivinde korunan Gylyç Mülliyev'in Mağtımğulı'nın basılmamış olan şiirleri diye bıraktığı oldukça kalın üç defterin birinden aktarılan muhammesi örnek olarak sunmak istiyorum. Siz onu dikkatle okuyun.

Hıyâlim

Gul men, ömrüm gullukda, yâ reb ne bolgay hâlim

Ibâdatda şebu-rüz yokdur gayrı hıyâlim.

Lâ ilâha illallâ, tilim zikri senâsı,

Irak kılma dergâhden menu ya zülcelâlim.

Çıkmak dehr fenâdan mahaldır maña ey yâr,

Mağşar eyyu hal habîp, he (ne) bolajak ağmâlim.

Üzmeş golum tâ ebet bolmuşam talyby dîn,

Lerzana düşdi bu cân, yokdur indi mecâlîm.

Lağlı ılım bolgusy kitâbıl "Wağzıl-Âzâd",

*İmdi ki **Mağtımğulı**, pursat bergey acalîm.*

Muhammesi şöyle bir gözden geçirdiğim zaman ona Mağtımğulı'nın deşildir demeye dilim varmıyor. Şiirin klasik stili ve klasik dili var. Düşünceler güzel ifade edilmiştir. Dine ve bilime saygı, Tanrı'ya inanç dile getiriliyor; 'Wağz-ı Azad' kitabı da anılıyor. Kısacası bu şiirin bugün yaşayan birisinin yazmış olduğuna inanmak için gerekçe de yoktur. Ama şiir janrının akrostiş kalıbında yazılan bu muhammesin dizelerinin baş harflerini dikine okuduğumuz zaman GILIÇ MÜLLİ ortaya çıkıyor." (Tagan 2006: 16)

Bu şiiri ayrıntılarıyla incelemek istemiyorum. Ancak muhammese benzemeyen ve eski süzcüklerin rastgele kullanıldığı böyle şiirleriyle Gılıç Mülliyev'in aydın insanları bile ikna edebildiğine tanık oluyoruz.

Yazmalardaki şiirler divan tertibinde değildir; şiirler, kitaba beytin ya da bendin son (kafiyeli) sözcüğünün son harfinin alfabetik sırasına göre yerleştirilmemiştir. Buna rağmen, yazma şiir koleksiyonunun çoğuna *Mahdümğulı Dıvanı* adı verilmiştir. İyi istinsah edilmiş olan yazmalar genellikle “*Bir gıce yatıyrdım tünin yârında Bir tört atlı gelip turğul diydiler*” beytiyle başlayan ve bugün “*Turğul Diydiler*” adıyla bilinen şiirle başlıyor. Bu şiir şairin küçük yaşta rüyasında Hz. Peygamber ve eshabının ve başka erenlerin meclisinde bulunmasını, kendisine “pâtâ verilmesi” ya da “el verilmesini”, bir bakıma kendisine şairlik ilhamı verilmesini betimliyor. Şair bu şiiri küçük yaşta yazıp sonradan geliştirmiş olabilir. O yüzden belki de bu şiir şairin ilk şiiri olarak kabul ediliyor. Tema olarak Mevlânâ'nın ilk şiiri olan “*Bişnev ez ney çün hikâyet mıküned*” dizesiyle başlayan şiirini anımsatıyor. ‘İşit, dinle’ anlamındaki *bişnev* بِشْنُو aslında *şinev* شِنُو emir kipiyle aynıdır. Baştki /b/ harfine gramerde *bâ-i zînet* denir. Ama edebiyatta bir şiir koleksiyonunun birinci şiirinin başındaki /b/ harfine *bâ-i bismillâh* denir. Bu yüzden birçok yazma nüshada ilk şiir olarak çıkan yukarıda adı geçen şiirinin başındaki /b/ harfi de *bâ-i bismillâh* olabilir. Yunus Emre'nin şiirleri sıralanırken başta /b/ harfiyle başlayan bir şiirine, meselâ “*Biz bu yerden gider olduk*” dizesiyle başlayan şiirine yer verilebilir.

Şairin Doğum ve Ölüm Tarihi

Arşivler, Mağtımğulı hakkında fazla bilgi sunmuyor. Onun hakkında edindiğimiz bilgiler ise daha çok şairin kendi şiirleriyle halkın arasında, özellikle de Mağtımğulı'nın akrabalarından olan Gökleñ-Gerkez boyu'na mensup Garrı Gala ve Gerkez halkının arasından toplanan hikâyelerden alınmıştır. Halk arasından en çok güvenilir malzeme toplayan ise İran'da yaşayan, 1992'de 53 yaşında vefat eden Gara İshan'dır. Ata İşan'ın oğlu olan Gara İşan, Mağtımğulı'nın biraderinin altıncı nesil torunudur. İran'ın kuzeydoğusunda Cergelan adlı bir kasabasında yaşayan Gara İşan bütün yaşamını Mağtımğulı'yla ilgili araştırmalara ayırmıştı. Gökleñ Boyu'nun Mağtımğulı'yla ilgili olan birçok ileri gelenlerinden bilgi toplamış, nerede bir yazma varsa elde etmiş ya da kopya etmiş ve böylece önemli bir bilgi hazinesi oluşturmuştur. Topladığı bilgiler güvenilir sayılır; çünkü çoğu birçok kaynağa dayalı ve belli bir ölçüde bilimsel yaklaşımla elde edilmiştir. Gara İşan'ın birçok yazma kitabı ödünç alınmış ve geri verilmemiş, verdiği bilgiler de izinsiz kullanılmıştır. Aldığımız bir

bilgiye göre Gara İşan'ın oğlu Abdullah⁷ babasının yazmaları ve notlarını bir müzede toplamıştır.

Mağtımgulı'nın doğum ve ölüm tarihiyle yerleri hakkında bir kayıt yok. 1959 yılında Türkmenistan'da şairin 225. yılı kutlanarak doğum yılının 1733 olduğuna karar verilmiş oldu. Yakın zamanda Türkmenistan'da Mağtımgulı'nın doğum yılının 1724 olduğu ilan edildi ve 2014 yılında doğumunun 290. yılının kutlanması kararı var; böylece şairin doğum tarihi dokuz yıl geri çekilmiş oldu.

Mağtımgulı üzerinde önemli çalışmalar yapan Türkmenistanlı âlim Mâti Kösäyev, şairin “1733'te dünyaya geldiği, 1790'larda da vefat ettiği söylemiyor” demişti (Kösäyev 1963: 59). şairin 1733 yılında doğup 1782'de 59 yaşında öldüğünü söyleyen başka edebiyat araştırmacıları da var. A. Ahundov Gürgenli, Mağtımgulı'nın 1780 yılına kadar 49 yıl yaşadığını iddia etmişti (Gürgenli 1939: 44). Bertels doğum ve ölüm tarihlerini 1733 ve 1782 olarak vermişti (Bertels 1960: 106-116). Bu tarihler daha çok Gızıl Ahun adlı bir Türkmen'in Vámbéry'ye verdiği bir ifadeye dayandırılmaktadır. 1863'te Gızıl Ahun, Mağtımgulı'nın 80 yıl önce vefat ettiğini Vámbéry'ye söylemiştir.

Hem Kösäyev hem de Türkmen edebiyatı âlimi B. Garriyev, 1796-1797'de Mağtımgulı ile Türkmen klasik edebiyatının ünlü şairlerinden Zenûbî arasında bir şiir tartışması, bir “aydışma” ya da atışma olduğunu bildirmişlerdir (Miradov 1978: 12). Bu da şairin 1780'lerden çok sonra da faal bir yaşamı olduğunu gösteriyor. Mâti Kösäyev ayrıca A. Ahundov Gürgenli'nin kütüphanesinden aldığı bir bilgiye göre Mağtımgulı'nın kardeşlerinden birinin torununun çocuđu⁸ Annagurban'ın 1913'te Mağtımgulı'nın ölümünün yüzüncü yılı münasebetiyle İnan'da şairin mezarının yanında bir sadaka (yemekli dinî tören) düzenlediğini de yazmıştır. Ünlü Türkmen tarihçi Prof. Dr. Murat Annanepes'in bana anlattıkları Kösäyev'in yazdıklarını doğruluyor. 1956-1957 yılında Murat Annanepes yüksek lisans öğrencisiyken, o zaman eski “Aşgabat Kөwüş Fabriđinin” (ayakkabı fabrikasının) yanında bulunan Devlet Arşivinde Annagurban Ahun'un yazdığı bir mektubu okumuş. Gızılbat Kaymakamlığına yazılan bu mektupta Annagurban Ahun, Mağtımgulı'nın ölümünün yüzüncü yılı münasebetiyle şairin mezarını ziyaret etmek maksadıyla İnan'a gitmek için izin istemiş. Gızılbat Kaymakamı da mektubu Aşgabat'a havale etmiş. Devlet Arřivi daha sonra başka bir binaya taşınmış; o günden beri de mektup bulunamıyormuş. Yüzyıllık töreni hicri takvime göre yapılmışsa iki üç yıl

7 Abdullah (Türkmencesi Abdyllä), Mağtımgulı'nın Afganistan'a giderken kaybolan bir kardeşinin adı. Bu konuda açıklama yapılacaktır.

8 Mağtımgulı'nın çocuğu yoktu, onun kardeşinin soyundan olmalı. Annagurban da Annagurban Ahun adındaki bir din adamıdır. Annagurban Ahun, Rusya Devrimi'nden önceki yıllarda Gızılbat'ta babamın hocası olmuştur.

erken yerine getirilmiş olabilir ve bu yüzden şairin ölüm yılınının 1815/1816 olduğu düşünülebilir.

Türkmenistan'da edebî çevrelerde Mağtımğulı'nın "Ussāda Belli" adlı şiirinde geçen "Gel ne iş bitirdiñ seğsen yıllıkda" dizesinin, şairin seksen yıl yaşadığı konusunda bir ipucu olduğuna inanılıyor. Elbette bu tartışılabilir. Ben de şahsen Mağtımğulı'nın uzun yaşadığı görüşümdedir. Zira, Mağtımğulı, Türkmenlerin ve hatta bütün Orta Asya halklarının arasında evliya mertebesine erişmiş bir şahsiyet. Genç yaşta bu mertebeye ulaşmak kolay değil. Şairin halk arasındaki anlaşmazlıkları çözdüğünü biliyoruz. Bu görevlerin -en azından o yıllarda ve o toplumlarda- genç insanlara verilmediği düşünülebilir.

Mağtımğulı'nın biraderi Muhammetsafâ, bilindiği gibi, Afganistan'da kaybolan ağabeyi Abdillâ'yı aramaya gitmiş ve geri dönmemişti. Mağtımğulı ve babası Azâdı'nın arasındaki bir şiirsel diyalogdan oluşan "Oğlum-Azâdım" adlı şiirde Mağtımğulı'nın, kardeşlerini (ağabeylerini) aramaya gitmek için babasından izin istediğini biliyoruz. O arada, Muhammetsafâ'nın kayboluşuyla ilgili varsayımlar çeşitlilik gösteriyor. Muhammetsafâ'nın Yezd'e gittiğini söyleyen tarihçi Murat Annanepes'in varsayımı doğru çıktı. Muhammedsafâ'nın yedinci nesilden torununun ve ailesinin izi İran'ın Yezd vilayetine bağlı Erdekân şehrinde ortaya çıktı. Erdekân'da Muhammetsafâ'nın mezarı, taşıyla beraber korunmuştur. Ailenin şeceresi de var.⁹

9 Muhammetsafâ ailesinden Ali Mahdûmzade'yi ilk bulan İran Türkmenlerinden saz (dutar) sanatçısı Tâci Peyker, buluşmasını bana 1998'de Aşgabat'ta şöyle anlattı: İran'ın Yezd şehrinde düzenlenen halk müziği festivalinde Türkmen grubu birinci oldu. Grubumuzun adına Yezd Televizyonunda ben konuştum. Türkülerimizin güftelerinin çoğunun Mağtımğulı'dan olduğunu belirttim ve Mağtımğulı'nın akrabalarına selam ve saygılarımızı ilettilim. Bu programı seyreden, Muhammetsafâ'nın yedinci nesilden torunu olan Ali Mahdûmzade benimle iletişim kurdu, "Erdekân'da yaşıyorum." dedi. Eve gitmedik, Erdekân'a gittik. Ali çok heyecanlıydı sürekli bizi kucaklıyordu. Evinde on dakika kaldıktan sonra kuze-yeye giden "Çoban Yolu" üzerindeki mezarlığa gittik. Muhammetsafâ'nın mezarını gördük, mezar taşı vardı. Mezarı ailenin şecerenamesinden bulmuşlar. Yerini Muhammetsafâ'nın kendisi belirlemiş. Mezarlığın yanında bir gassâlhane ve Mescid-i Ömer'den başka bir de Zerdüşti mabedi var, korunmuş. Azâdı, Muhammetsafâ'yı kaybolan oğlu Abdullah'ı bulması için göndermiş. Her zaman gittikleri yolda Nadir Şah'ın ordusu varmış. O yüzden "Çoban Yolu"ndan gidip Sistan'dan Afganistan'a gitmesini tavsiye etmiş. Muhammetsafâ Erdekân'a vardığında o bölgeyi ailesinin düşmanı Ağa Muhammed Han'ın kontrol ettiğini öğrenmiş. Erdekân'da kalmış ve adını değiştirmiş. Orada Rabi' adıyla yaşamış. Tanınırsa öldürülebileceğini düşünmüş. Evlenmiş ve kimliğini hep gizli tutmuş. Ölmeden önce beş oğluna durumu açıklamış ve ifşa edilmemesi gerektiğini sıkı sıkı tembihlemiş. "Bilirlerse öldürürler." demiş. Ondan sonra durum gizli tutulmuş, Şah döneminde de hüviyetlerini açıklayamamışlar. Ali Mahdûmzade'nin babası Cevâd durumu oğluna anlatmış, o da bu durumu 14-15 yıl gizli tutmuş. 1996-97'de babası, Ali Mahdûmzade'nin rüyasına girmiş ve "İfşa et!" demiş. Erdekân'dakiler İran'ın kuzeyinde Cergelan'da yaşayan Mağtımğulı'nın kardeşi Gulça'nın soyundan olan Ata İşan ailesiyle birkaç yıldır iletişim hâlinde ve Ata İşan'ın torunu ve Gara İşan'ın oğlu Abdullah, Ali Mahdûmzade'nin kızıyla evlenmiştir.

Mağtımğulı'nın yaşamını ya da doğup büyüdüğü yeri belirlemek için akrabalarının düşüncesine başvurulmuyor. Muhammetsafâ'nın yaşamı araştırılırsa Mağtımğulı'nın yaşamı konusunda önemli ipuçları elde edilmiş olur. Yukarıda da onun ölüm yılıyla ilgili önemli bir ipucunu sunmuştuk, 1913'te ölümünün yüzüncü yıldönümü ile ilgili birbirini onaylayan iki belgeden bahsetmiştik. 2014'te Mağtımğulı'nın 290'ıncı yıldönümü kutlanırken ölümünün 200. yılı münasebetiyle sadaka verenler de olabilirdi. Doğum yılı 1725 olarak belirlenseydi Mağtımğulı, doğumunun iki yüz doksanıncı, ölümünün de iki yüzüncü yılında anılmış olacaktı, hem de 90 yaşında öldüğü ortaya çıkmış olacaktı!

Mağtımğulı'ya dedesinin adı verilmişti. Türkmenlerde çocuklara yaşayan insanların değil, ölenlerin adı verilir. Şairin dedesi Mağtımğulı Yönaçı 1720'de ölmüştür. Ailede onun ölümünden sonra doğan ilk erkek çocuk Mağtımğulı olmalı. O sırada şairin babası Döwletmâmet Azâdı (1700-1760) da yirmi yaşındadır. Bu duruma göre, hem de Azâdı'nın geleneğe uygun olarak genç yaşta evlendirilmiş olduğu varsayımı göz önünde bulundurulduğunda, Mağtımğulı'nın Azâdı'nın diğer oğulları, Abdullah (Türkmencesi Abdillâ) ve Muhammetsafâ'dan sonra dünyaya gelmiş olduğu düşünülebilir.

Mağtımğulı'nın doğum ve ölüm tarihlerini kısaca irdeledikten sonra şairin isminin kökenini de incelemenin yararlı olacağına inanıyorum. Yukarıda bildirildiği gibi ona eyer ustası olan dedesi Mağtımğulı Yönaçı'nın (1654-1720) adı verilmiştir. Yönaçı'dan geriye birkaç şiir kalmıştır. Azâdı olarak bilinen ve önemli bir şair ve âlim olan babası da dedesi Döwletmâmet'in adını almıştır.

Şairin Adı Hakkında

Türkmencede kullanılan *mağtım* sözcüğü Arapça *mağdûm* sözcüğünün fonetik değişikliğe uğramış biçimidir. *Mağdûm* 'hizmetçileri olan, kendisine hizmet edilen, efendi' anlamlarında kullanılıyor. Osmanlıcada *mağdûmunuz* sözcüğü 'çocuğunuz, evladınız' anlamında kibarlık ifade eder. Bu söz Türkmencede *mağsım* olmuştur ve Osmanlıcadaki *mağdûm* yerine din adamlarının erkek çocuklarına kibarlık ifade eden bir hitap şeklidir. Benim babam din adamı idi; babamı tanıyan bazı İran Türkmenleri bana "Muhammet Mağsım" diyorlardı.¹⁰

Türkmencede *ünlü* + /h/ + *ünsüz* > *ünlü* + /ğ/ + *ünsüz* oluyor: *taht* > *tağt*, *diraht* > *darağt*, *aqşam* > *ağşam* > *ağşam* ve *yaqtı* > *yağtı* > *yağtı* 'aydınlık' gibi. Bu fonetik kurala uygun olarak Arapça *mağdûm* Türkmencede *mağtım* (*magtym*) olmuştur. Türkmencede /m/ sesinden sonra gelen /ğ/ sesi de /ğ/ sesine dönüşüyor. Bu kural kelimenin sonunda bulunan /m/ gibi diğer sadalı sesler için de geçerlidir. Böylece *mağtımğulı* > *mağtımğulı* şeklinde telaffuz

10 Nüfus cüzdanımdaki adım Youssef =Yusuf (Türkmencesi Yusup ve Yüsüp) ise de iki üç ismim daha var; onlardan biri de ailemizde ben doğmadan önce vefat eden çocuğun adı.

ediliyor. Yalnız /n/ + /ğ/ > /ŋ/ + /ŋ/ oluyor- *Amanğulı* > *Amanñulı* örneğinde olduğu gibi.

Bazı isimlerin sonuna getirilen *gulı* (*guly*) sözü de muhtemelen 15. yüzyıldan sonra Safavîler döneminde yaygınlaşan bir unsurdur. Aslında, Arapça 'Abd-ul- ile başlayan tamlama unsurunun bir tercümesidir. Türkmencede *gulı* bir ek gibi kutsal sayılan mekân, zamân ya da peygamber ve evliya adlarının, hem de Allah, Huday ve Tanrı sözcüklerinin sonuna getirilir. Ekleşmiş bir unsur olarak kabul edildiği için de ayrı yazılmaz: *Anna(Cuma)gulı*, *Bayramgulı*, *Meşhed*, Ar. 'şehidin yattığı yer'+ *gulı* > *Maşatgulı*, *Imamgulı*, *Hocagulı*, *Allagulı*, *Hudaygulı* ve *Muhammetgulı* gibi. Türkmenistan'da, Meşhed-i Mısıriyân > Maşat Müsriyân adlı mukaddes bir mekânının olduğu hakkında bilgi edindim. Bu bölgeye yaptığım seyahatlerde yaşlı erkeklerin arasında Maşatgulı isminin yaygın bir ad olduğunu öğrendim.

Şairin dedesi olan Mağtımğulı'nın (bu tamlama -terkip- Arapçada 'Abd-ul-Mahdüm şeklini alır) adı da, benim düşünceme göre, türbesi Mağtımğulı ailesinin yaşadığı Garrı Gala, Gerkez'de bulunan Mağdüm-ı A'zam ya da Mağdüm-ı Mu'azzam adıyla anılan ve Türkmenlerin "Mağtım Meezzem" dedikleri evliyanın (XV. yüzyıl) adından alınmış olmalı. Yukarıda belirtildiği gibi, Türkmenlerde *gulı* erkek çocuk adlarında kullanıldığı zaman kutsal kişi, gün ya da kutsal yer adlarının sonuna getiriliyor.

Mağtım, aynı zamanda bir Türkmen boyunun adı ve Hoca, Şıyğ, Seyit, Ata ve Mücewir Boylarıyla birlikte Türkmenlerin Müslümanlaştığı dönemde ortaya çıkmış bir Türkmen boyunun adıdır. Bu boydan olanların Araplarla akrabalıkları olduğuna inanılır. Türkmen hahırlarının ana deseninin adı *göl*'dür. Önemli Türkmen boylarının kendilerine özgü *göl*'leri vardır. Bunlar her bir boy için etnik bir arma sayılır. Eskiden Türkmen boyları savaştıklarında yenen yenilene kendi *göl*'lerini dokutturuyormuş. Araplarla akrabalıkları olanların *göl*'leri yoktur ve halı sanatı onların arasında gelişmiş değildir.

Doğrudan şairin adıyla ilgili olduğu için, *Mağtım* Boyu hakkında biraz açıklama yapmak gerekir. Türkmen boylarından biri olan Mağtımlar'ın geçmişte *öwlât* (evliya soyundan) olarak anılan bir topluluğun içinde yer aldıkları biliniyor. En eski Mağtımlara, Gıllı Mağtım deniyormuş. Onların İran'ın kuzeyindeki eski Bistam şehri ve Cürcan Bölgesi'nde XII-XIII. yüzyıllarda ortaya çıkmış oldukları tahmin ediliyor. Daha sonra Türkmenistan'ın güneyinde bulunan Sumbar Nehri'nin kıyısına yerleşmişler. Orta asırlarda oturdukları bölgede Mağtımgâlâ köyü ortaya çıkmış. Bu köyde bulunan Gıllı Mağtımların piri ve bu topluluğun kurucusu sayılan Mağdüm-ı Mu'azzam'ın (ölümü: 1494-1495) türbesi, XV. yüzyılın bir mimari anıtı sayılıyor. Mağtımların daha sonra ortaya çıkan topluluklarından *Pir Mağtımlar* bugün Türkmenistan'ın

Ahal vilayetinde, *Toka* ya da *Tokum Mağtımlar* ise Hazar Denizi kıyılarında yaşıyorlar (T. S. E. 1983: C V, 284/b).

Gıllı Mağtımlardan Maḥdüm-ı Mu'azzam, on yıl boyunca dinî işleri adalette çevirmiş, Hicri 900 yılında (1494-1495) vefat etmiştir. Şeyhler ve öğrencileri bu mübarek zatın cenazesini ak bir devenin (ak mayanın) üzerine koyarak yola düzülmüşler. Bu kederli kervana eşlik edenler arasında İsağulı ve Seyitgulı adları anılıyor, ki her ikisi de Maḥdüm-ı Mu'azzam'ın en yakın takipçi ve öğrencileridir. Ayrıca, adlarından da Türkmen oldukları anlaşılacaktır. Kafile bir dağ boğazında durup defin törenini gerçekleştirmiştir. İsağulı ve Seyitgulı'nın topladıkları işçiler mezarın üzerine yapılan türbenin inşaatını Hicri 914 yılında (1507-1508) tamamlamışlar. Maḥdüm-ı Mu'azzam'ın özel gücü kendisinin büyük bir sufi eylem adamı ve önemli bir yönetici olmasıyla bağlantılıdır. Ancak kendisinin bu özellikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Maḥdüm-ı Mu'azzam'ın (Yüce Mağtım'ın) herkesin taşıyamayacağı, yalnızca saygın kişilere verilen ve kutsallık vurgusu taşıyan bir ad olması dolayısıyla kendisinin gerçek adının dahi bilinmediğini kabul etmektedir (Demidov 1976: 123-124). Yukarıda söylediğimiz gibi, Türkmenler erkek çocuklarına ad verirken kutsal kişiler, mekânlar ya da günlerin sonuna *gulı* ekleyebilirler: *Öwliyāgulı*, *Maşatgulı*, *Cumāgulı* gibi. Ben, Mağtımgulı Yōnaçı'nın da adının Maḥdüm-ı Mu'azzam'dan alınmış olduğunu düşünüyorum.

Şair Mağtımgulı, *Ferāġî* mahlasını kullanıyordu. Ferāġî konuşma dilinde *Pırāġı* (Türkmençe yazılışı: Pyragy) biçimini alıyor. Yazmalarda şairin mahlası *فراغی* şeklinde yazılıyor. Bu söz Arapça *ferāġat* ile ilgili. Mahlasın 'ayrılık' anlamında *firāk* sözünden türemiş olduğunu ve bunun Mağtımgulı'nın sevdiği kız Menli'ye kavuşamamasıyla bağlantısı olduğunu düşünenler var. Birçok yazmaları inceledim, hiçbirinde *firākî* *فراقی* şekline rastlamadım. Mağtımgulı'nın bu mahlası ilerlemiş yaşlarında kullandığı anlaşılıyor. Sovyetler Birliği Dönemi'nde Firākî isminde bir Tacik şairinin Farsça divanının Mağtımgulı'nın olduğunu iddia edenler olmuştur; ancak bu iddia kabul görmemişti. Şairin, adının değişmesiyle ilgili yazdığı beyitten de mahlasının *ferāġ* sözünden türediği anlaşılıyor, çünkü bu sözün anlamını ikinci mısradaki *fāriġ* sözü ile vurguluyor:

Mağtımgulı, ādın dōndi Ferāġā/ Pırāġā (< Ferāġî:-ya)

Fāriġ bolıp çek öziñni ġira:ġa

'Mağtımgulı şimdi adın Ferāġî oldu;

Feragate er ve kendini kenara (halvete) çek. (Kösäyev 1960: 467)

Buradaki *ferāĝ* sözü tasavvufi anlamda kullanılmıştır ve ‘huzur ve asude-lik’ ile birlikte ‘tenhaya çekilme’, ‘halvet’ kavramlarını içermektedir (Mo’in C II 1381: 2504).

Maĝtımĝulı, görünüş olarak, Türkmen ressamı merhum Ayhan Hacıyev’in yaptığı portre ile tanınıyor. Hacıyev, resmi, halk arasında geniş bir araştırma yaptıktan sonra, o zamanın giysileri hakkında bilgi edinerek çizdiğini bana söylemişti. Ama onu gür sakallı, iri yarı tasvir eden başka Türkmen ressamı da var. Aslında şairin küçük cüsseli, seyrek sarı sakallı, biraz sarışın ve “ko-yun gözlü” olduğu söyleniyor. Bu da ayrı bir araştırma konusu olabilir.